

An aerial photograph of a rural landscape. In the foreground, there are large, dark brown plowed fields. A road runs diagonally from the bottom right towards the center. To the left of the road, there is a prominent red barn with a grey roof. Further back, a small white church with a red roof and a steeple is visible. The background features rolling hills, more fields, and several wind turbines on distant hills under a blue sky with scattered clouds.

Öppna kulturarv

Öppna kulturarv

ÅRSREDOGÖRELSE FRÅN
KULTURMILJÖFUNKTIONEN
2017

LÄNSSTYRELSEN HALLAND
SAMHÄLLSBYGGNADSENHETEN/KULTURMILJÖFUNKTIONEN

förord

Kulturmiljöfunktionens arbete vägleds och inspireras av de nationella kulturmiljömålen. Med de statliga medlen för kulturmiljövård kan vi arbeta för att göra en mångfald av kulturmiljöer öppna och tillgängliga för alla.

I kulturreseptatet Äskhult kan man nu ta del av restaurerade kålgårdar och trädgårdar. Arbetet utvecklar kulturmiljön och ger oss nya insikter om livet i byn för både kvinnor och män.

Genom tillämpningen av kulturmiljölagen kan kulturmiljöfunktionen i ärenden om kyrkliga kulturminnen, byggnadsminnen och andra skyddade miljöer medverka till ökad fysisk tillgänglighet.

Samverkan med Skogsstyrelsen och naturvården med arbetslag inom "Gröna jobb" öppnar upp igenvuxna kulturmiljöer. Det är en angelägen insats som bidrar till att fler kan använda kulturmiljön som källa för kunskap, bildning och upplevelser.

Bidragsmedlen ger oss också möjlighet att öppna upp ny kunskap. Projektet Unstraight Halland har öppnat dörren till ett kulturarv som inte uppmärksammats i länet tidigare.

– Välkommen att ta del av Hallands Öppna kulturarv!

Halmstad i maj 2018

Hans Bergfast
Länsantikvarie

Innehåll

Artiklar

Restaurering av Äskhults kålgårdar och trädgårdsmiljöer <i>Jenny Nord</i>	sid 4
Natur- och kulturmiljö i samverkan <i>Pär Connelid</i>	sid 11
Skogsärenden under 2017 <i>Lena Berglund</i>	sid 21
Uppdragsarkeologi i Halland 2017 <i>Bo Strömberg</i>	sid 23
Unstraight Halland – Resultat från insamlingsprojektet <i>Jenny Nord</i>	sid 35
Kyrkliga kulturminnen <i>Emma Östlund</i>	sid 39
Kvarnadalen i Sällstorp – nytt byggnadsminne <i>Daniel Cardell</i>	sid 40
Ny fornvårdsskyltning i Ätradalen <i>Jenny Nord</i>	sid 44
Hallands byggnadsminnen	sid 46

Årsredogörelse 2017

Administrativa uppgifter	sid 48
Öppna kulturarv <i>Hans Bergfast</i>	sid 49
Tabeller <i>Hans Bergfast</i>	sid 61

A photograph of a rustic garden scene. In the background, a wooden fence made of vertical planks is visible. A window with a white frame and a dark sill is partially seen at the top left. In the middle ground, a large, round, woven basket made of straw or reeds sits on a wooden plank. To its left is a log and a small plant with pink flowers. The foreground is filled with dense green plants, including a large leafy plant on the left and a trailing plant with small white flowers in the center. The text "Restaurering av Äskhults kålgårdar och trädgårdsmiljöer" is overlaid in a white, elegant script font on the green plants.

*Restaurering
av Äskhults
kålgårdar och
trädgårdsmiljöer*

Äskhults by

För knappt två hundra år sedan, vid tiden för storskiftet, var Äskhult en vanlig halländsk by med en redan lång historia. När byn laga skiftades en generation senare flyttades inte gårdarna från tomten och markernas grundstruktur bibehölls i stora drag. Bebyggelsen i Äskhult har sedan dess genomgått små förändringar. De tillhörande åkrarna, ängarna och utmarken har under de senaste tjugo åren till stora delar restaurerats med målet att de ska spegla tiden före storskiftet 1825.

Äskhult omnämndes första gången år 1592, då under namnet Escholt. Under 1900-talet avfolkades byn successivt och den sista invånaren bodde i gården Derras till 1963. Sedan dess har Äskhults by varit obobodd (Tollin, 2013). Att Äskhult sedan kom att uppmärksammas av natur- och kulturmiljövården är till stora delar Nils Brogrens förtjänst. Han lärde känna byn redan som barn och var med om att bilda Stiftelsen "Äskhults Gamla By" 1963. I över 20 år arbetade han sedan som tillsyningsman och guidade besökare. Nils var varmt engagerad för byns bevarande fram till sin död 2012 (Folkesson, 2013).

Inledningsvis var det Äskhults oskiftade bykärna, med sina ålderdomliga omålade byggnader, som uppmärksammades av kulturmiljövården och 1981 förklarades dessa, med omgivande tomtmark, som byggnadsminne. År 1997 bildades naturreservatet Äskhult av Länsstyrelsen med syftet att restaurera även de omgivande markerna, ombildat till kulturreservat år 2004. Markägare är Västkoststiftelsen. Kungsbacka kommun ansvarar för den pedagogiska och publika verksamheten. Hallands kulturhistoriska museum ansvarar för de museala husens interiörer (Länsstyrelsen, 2004).

Fig 3. Även mullbänkar kring manbyggnaderna åtgärdas och får ett mer tidsenligt innehåll. Här är Göttas mullbänk.

Foto Peter Blazques 2017

När restaureringarna av Äskhults marker inleddes för cirka 20 år sedan omgavs den unika bebyggelsen av ett alldagligt landskap med modernt brukade åkrar och skog dominerad av granplanteringar. Idag är detta helt förändrat och markerna ger en storskalig och levande bild av det gamla odlingslandskapet som fanns före agrara revolutionen och skiftena. Den gamla stenmuren mellan inägor och utmark är åter en tydlig skiljelinje, med slätterängar och åkrar på ena sidan och ljunghedar och skogsbeten på andra sidan. Många av det äldre kulturlandskapets växter och djur har också kommit tillbaka till de restaurerade markerna. Sammantaget har detta lett till att miljön idag betraktas som så unik och värdefull att den skyddas som kulturreservat.

Äskhultsreservatet är stort, 135 hektar, varav 103 utgörs av utmark, det vill säga skog- och ljunghedavuxna betesmarker. De ambitiösa restaureringarna av åker,

äng och utmark som inleddes 1997 har idag planat ut i ett omfattande underhålls- och förvaltningsarbete, vilket ger nya utmaningar och ställer nya krav på skötseln. Det som en gång var en levande miljö med familjer i fyra gårdar där alla, stora som små, hade olika uppgifter, ska idag skötas så långt som möjligt på samma sätt – men med bara cirka två heltidstjänster.

Äskhults köksodlingar

Under senare år har Äskhults bykärna och de gårdsnära köksodlingarna hamnat i fokus, bland annat genom ett nytt vårdprogram framtaget år 2014 av Boel Nordgren (Nordgren, 2016). Nyligen påbörjades projektet "Äskhults kålgårdar och trädgårdsmiljöer: ett projekt med syfte att återskapa en kulturhistorisk helhet", vilket erhåller projektstöd från landsbygdsprogrammet åren 2017-2019. Syftet är att lyfta gårdsmiljön så att även denna tydligare kan

Flygbild och situationsplan över Äskhult. Foto: Pär Connellid 2013

Potatislöken spirar i Götta's kålgård. Foto Peter Blazques 2017

leva upp till visionsåret 1825 och därtill även lyfta de mer traditionellt kvinnliga arbetsområdena i byn. För det återskapande trädgårdsarbetet på plats har Emma Johnsons Trädgårdsdesign upphandlats och för restaurering och återställning av stenmurar har Mikael Karlsson upphandlats. Denna text beskriver vad som rent fysiskt ska genomföras inom detta projekt.

Var och en av de fyra gårdarna i Äskhult – Jönsas, Götta's, Bengts och Derras – hade vid storskiftet 1825 en mindre inhägnad odlingsyta för köksväxt- och/eller fruktodling i direkt anslutning till byggnaderna. Bengts hade även en mycket liten kålgård,

kallad "Nordre kålgård", placerad alldeles norr om det tidigare boningshuset. Idag finns den inte kvar, fast på Bengts gårdsplan ligger stenmursrester som kan utgöra spår efter kålgården, eller möjligen från det äldre boningshuset. Vidare hade Götta's en stor kålgård placerad strax nedanför byn. Vid tre av gårdarna betecknades ytorna "kålgårdar" medan Jönsas istället hade en "trädgård". Inom Jönsas trädgård är det troligt att fruktodlingen var av större betydelse än köksväxtodlingen, och än idag är det inom denna yta som huvuddelen av fruktträden i bykärnan är placerade.

Det pågående arbetet handlar bland annat om att försöka identifiera fruktsorter och att bevara och förnygra växtmaterial i trädgården, kålgårdarna samt i mullbänkarna som finns längs boningshusens vägar. Genom projektstödet har en trädgårdsmästare kunnat anlitas på deltid som under tre säsonger ska arbeta med detta.

Trädgårdsmästaren arbetar även med förökning av befintlig humle samt utökad köksväxtodling i kålgårdarna. Växter som odlas är till exempel bondeböna, gråärt, grönkål och potatislök, även flera sorters potatis odlas. Med hjälp av bland annat NordGen,

POM (Programmet för odlad mångfald) och föreningen Sesam pågår arbetet med att finna lämpliga växtsorter med så lång dokumenterad historia och så lokal förankring som möjligt.

Restaurering av kålgårdarna

Kring kålgårdarna fanns vid storskiftet med största sannolikhet stenhägnader. Storskifteskartans beskrivning anger inte specifikt detta men stengärdesgårdar nämns redan i den så kallade Landsbeskrivningen från år 1729. Idag har dessa förändrats både rumsligt och utseendemässigt. Inom ramen för de projektmedel

Fig. 4. Bondeböna och grönört i Bengts kålgård. Foto: Emma Iohnzon Blazques 2017

som erhållits genom landsbygdsstödet ska murarna restaureras för att byn ska återfå den karaktär som den hade 1825. Inför detta arbete behövs en hel del överväganden för att inte göra några misstag.

Vid storskiftet 1825 finns det fyra gårdar (manhus) i Äskhult med sex kålgårdar (fem plus en trädgård vid Jönsas). Bengts och Göttas har vardera två små kålgårdar och två större som komplement (Bengts och Göttas). Jönsas omnämns här som trädgård.

Göttas kålgårdar

Göttas har två kålgårdar, en mindre vid ladugården åt söder och en stor nere i backen längre söderut. Idag finns det två odlingsbäddar i den lilla kålgården, några humlestöror står längs ladan och i den stora kålgården ska det under året sättas potatis.

Det är oklart vilken typ av hägnad den stora kålgården har haft. Det är möjligt att den utgör en relik från en äldre gård i närområdet, kanske från tiden innan byn etablerades på 1500-talet på dagens plats. Även brunnen och en "brunnslycka" finns i anslutning till Göttas stora kålgård och omnämns 1825.

Kring Göttas lilla kålgård saknas till stora delar den kålgårdsmur som finns angiven på storskifteskartan. Denna ska återuppföras inom projektet. Detsamma gäller Derras kålgård som ändrat karaktär genom åren. I sträckan längs med fågatan är målet att större block samtidigt ska bytas ut mot mindre stenar så att muren får mer karaktär av 1800-talsmur. I samband med att fågatan breddats något under 1900-talet har muren fått en annan karaktär.

Bengts kålgårdar

Bakom Bengts lada åt söder ligger Bengts stora kålgård. Den södra sidan av kålgårdsmuren uppfattas idag som ett upplag för odlingssten. Denna behöver "städas upp" och återfå en enklare stödmur i den tydliga terrasskant som utgör dess södra kant. Det är mycket möjligt att terrassbildningen vid kålgården är rester efter en äldre medeltida odlingsterrass. Idag odlas tre bäddar i Bengts stora kålgård och några humlestöror finns längs ladugårdsväggen. På stor-

Fig 5. Nya odlingsbäddar förbereds i Derras kålgård.

Foto Pär Connelid 2017

skifteskartan finns även Bengts "Nordre kålgård", en liten kålgård norr om det gamla boningshuset. Den lilla stenmursrest som idag finns på laret (bytorget) behöver rensas fram och mätas in ordentligt för att urskilja om den är rester av det tidigare huset eller "Nordre kålgård".

Derras kålgård

Dagens muromgärdade kålgård är dubbelt så stor som den som finns utritad på storskifteskartan. Denna kålgård har råkat ut för stora förändringar efter 1825 och behöver helt rekonstrueras för att få tillbaka sin tidigare karaktär. Vid laga skifte 1865 hade den utvidgats till en mindre åker som är långt större än dagens kålgård. Senare, sannolikt under 1970- eller 80-talet har den fått dagens utbredning. På ekonomiska kartan från 1970-talet är den fortfarande en del av den intilliggande åkern. Fortfarande är den dock minst dubbelt så stor som den var 1825, därför finns det ett behov att återskapa den ursprungliga muren.

Under året ska tre odlingsbäddar göras i ordning och planteras.

Jönsas trädgård

Jönsas hade vid storskiftet 1825 en trädgård; först 1865 tillkom den kålgård åt norr där det idag finns

Fig 6. Götta's gårdsplan rensas fram.

Foto Pär Connelid 2017

delar på Bengts gårdsplan. Många av stenplattorna har satt sig något och behöver riktas upp för att underlätta tillgängligheten på gårdsplanerna, vilket också ska genomföras under årets arbete.

Avslutning

Sammantaget är det en rejäl aktivitet som pågår i Äskhults gårdsmiljö för att få denna att bli mer integrerad i Äskhults helhetsbild – som varande en liten by i Hallands inland anno 1825. Detta tillsammans med markernas återskapande och det aktiva

levandegörandet som sker i byn under säsong kommer Äskhults att ytterligare närma sig visionsåret 1825. Viktigt i detta arbete är också integreringen av de olika verksamheterna i byn. Allt hänger samman. Caféets meny ska till exempel anpassas till vad som finns tillgängligt i kålgårdarna. Samverkan med yttre aktörer såsom matproducenter för att kunna förädla vissa grödor från Äskhult kan skapa ytterligare mervärden till besöksnäringen samtidigt som det i sin tur ger mervärde till upplevelsen av en levande gårdsmiljö så som den kan ha tätt sig 1825. Det som är svårast att rekonstruera är livet i byn, där barn, kvinnor, män och äldre utförde dagliga sysslor och djuren tillika var en naturlig del i detta.

Laret och gårdsplanerna

Laret är en annan benämning på bytorget. Idag är det ytan mellan alla fyra gårdar som är det naturliga laret och även den yta på Bengts gårdsplan där det tidigare boningshuset var beläget. Alla gårdsplaner är mer eller mindre täckta av stora stenplattor. På Derras är de fint framrensade. Inom det aktuella projektet har de tagits fram även på Götta och till

Referenser

Folkesson, Mats. 2013. *Till Minne: Nils och Lisbeth Brogren*.

I: Helander, Hans (red). *Äskhults by. Där historien möter framtiden*. Varberg. Länsstyrelsen, 2004.

Länsstyrelsen, 2004. Bildande av kulturresevatet Äskhult inom fastigheterna Äskhult 1:2, 1:4, 1:5 och 1:11 i Förlanda socken, Kungsbacka kommun. Beslut 2004-06-21 med diarienummer 435-1976-04.

Halmstad, Länsstyrelsen. Tillgänglig via: <http://www.lansstyrelsen.se/halland/Sv/djur-och-natur/skyddad-natur/naturresevat/kungsbacka/Pages/askhult.aspx>

Tollin, Clas. 2013. *Före den agrara revolutionen – en historisk bakgrund*.

I: Helander, Hans (red). *Äskhults by. Där historien möter framtiden*. Varberg.

Nordgren, Boel. 2016. *Äskhults gårdsmiljö: Vårdprogram 2014*.

Meddelande 2016:08, Länsstyrelsen i Hallands län. Tillgänglig via: <http://www.lansstyrelsen.se/Halland/SiteCollectionDocuments/Sv/publikationer/Rapporter/2016/Äskhult%20vårdprogram%20meddelande.pdf>

Artikeln är även publicerad i Lommen nr 54, Nordiska kulturlandskapsförbundets tidskrift.

Europeiska jordbrukskulturer för landsbygdsutveckling: Europa investerar i landsbygdsområden

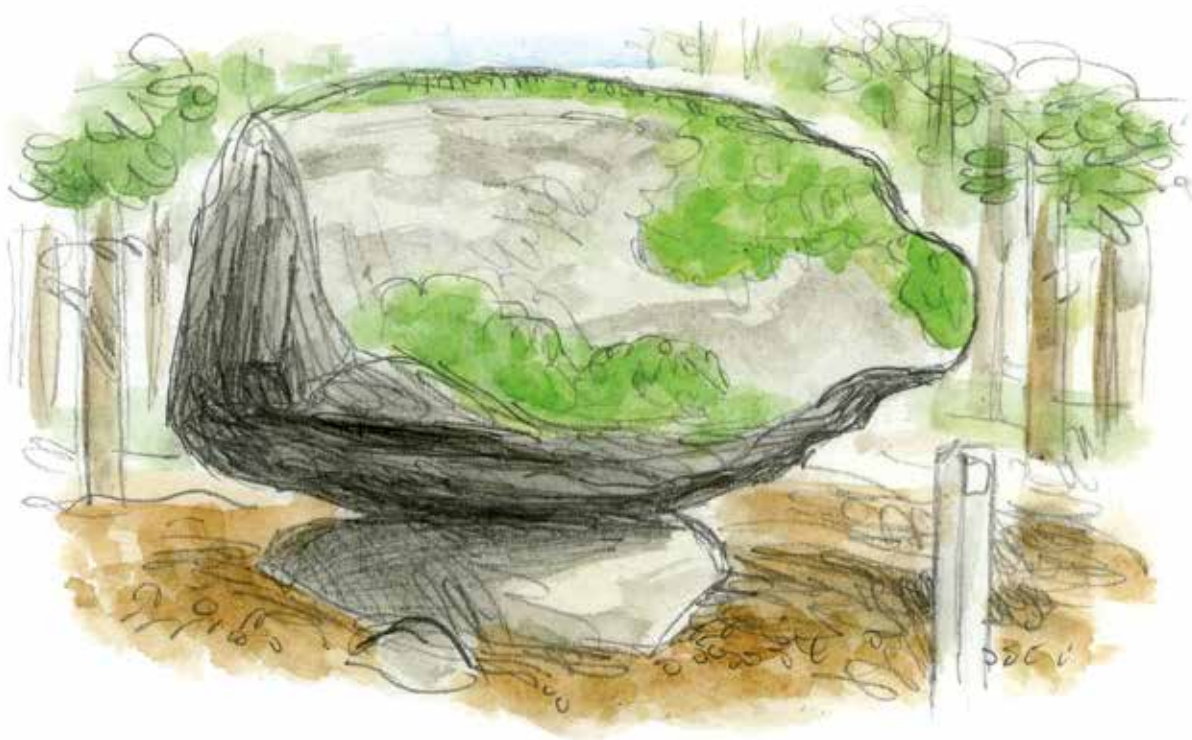
Natur- och kulturmiljö i samverkan

– 14 nya informationsskyltar i Rönnö naturreservat

Av Pär Connelid, Kula AB

Illustrationer: Stefan Gustafsson, Utblick Media.

Rönnö är med sina 328 hektar ett av Hallands läns största naturreservat men det omfattar även 440 hektar mark på Kronobergssidan. Det rör sig här om ett stort och delvis orört område, präglat av myrmarker och en hel del gammal naturskog. Årsringsdateringar har bl a visat att det inom reservatet finns ett stort antal åldriga träd, däribland flera nästan 200-åriga björkar, vilket är ovanligt. "Vildmarksprägel" är bitvis stark och delar av reservatet är svårtillgängligt. Läget längs den gamla riksgränsen mellan Sverige och Danmark förstärker atmosfären. Reservatet har fått sitt namn efter den övergivna gården Rönnö på Smålandssidan.

Flera stora flyttblock har sedan medeltiden använts för att markera den gamla riksgränsen mellan Danmark och Sverige.

Figur 1. Rönne naturreservat ligger på båda sidor om gränsen mellan Hallands och Kronobergs län.

Gränsöverskridande reservat och skyltprojekt

Trots känslan av orördhet och att området i hög grad ligger på tidigare utmark har delar av miljön inom Rönneområdet en stark kulturhistorisk prägel. Här finns mängder av synliga spår efter bebyggelse och intensiv markanvändning i form av t ex fossil åkermark.

Även skogens utseende och sammansättning visar att det är fråga om ett kulturlandskap. På de gamla inägomarkerna inom reservatet växer ofta ymnigt med lövskog, t ex vid Baggabygget i söder eller kring flera av de för länge sedan övergivna torpen. Även många enskilda träd uppvisar, genom spår av t ex

Figur 3. Hamlad bok.

hamling, att människan varit närvarande och präglat landskapet.

Den mest innehållsrika kulturmiljön finns vid Ekeråsen i mellersta delen av reservatet.

Området kan liknas vid ett stort landskapshistoriskt museum, med bl a rester efter inte mindre än fyra olika torpbebyggelser, stenmurar, hamlade träd och fossil åkermark. Den sistnämnda utgör en provkarta över 1800-talets och det tidiga 1900-talets odlingslandskap med alltifrån små, terränganpassade åkerlappar till myrodling med diken. Här kan både teknikutvecklingen (från årder till plog) och optimismen som präglade nyodlingsarbetet under agrar revolutionen följas i detalj på marken!

Figur 4. Odlingsröse.

Mot denna bakgrund och det faktum att Rönnö, är ett av länets mest besökta, tog naturvårdsenheten i Halmstad under 2016 initiativet till ett projekt där områdets kulturhistoriska dimensioner skulle lyftas fram och levandegöras på ett antal informations-skyltar. Arbetet som utfördes under 2017 av författaren till denna artikel, skedde i samverkan med såväl länsstyrelsens naturvårdsenhet i Växjö som kulturmiljöfunktionen vid länsstyrelsen i Halmstad. Genom bidrag från den sistnämnda kunde bl a en mindre arkeologisk undersökning av fossil åkermark vid Baggabygget genomföras.

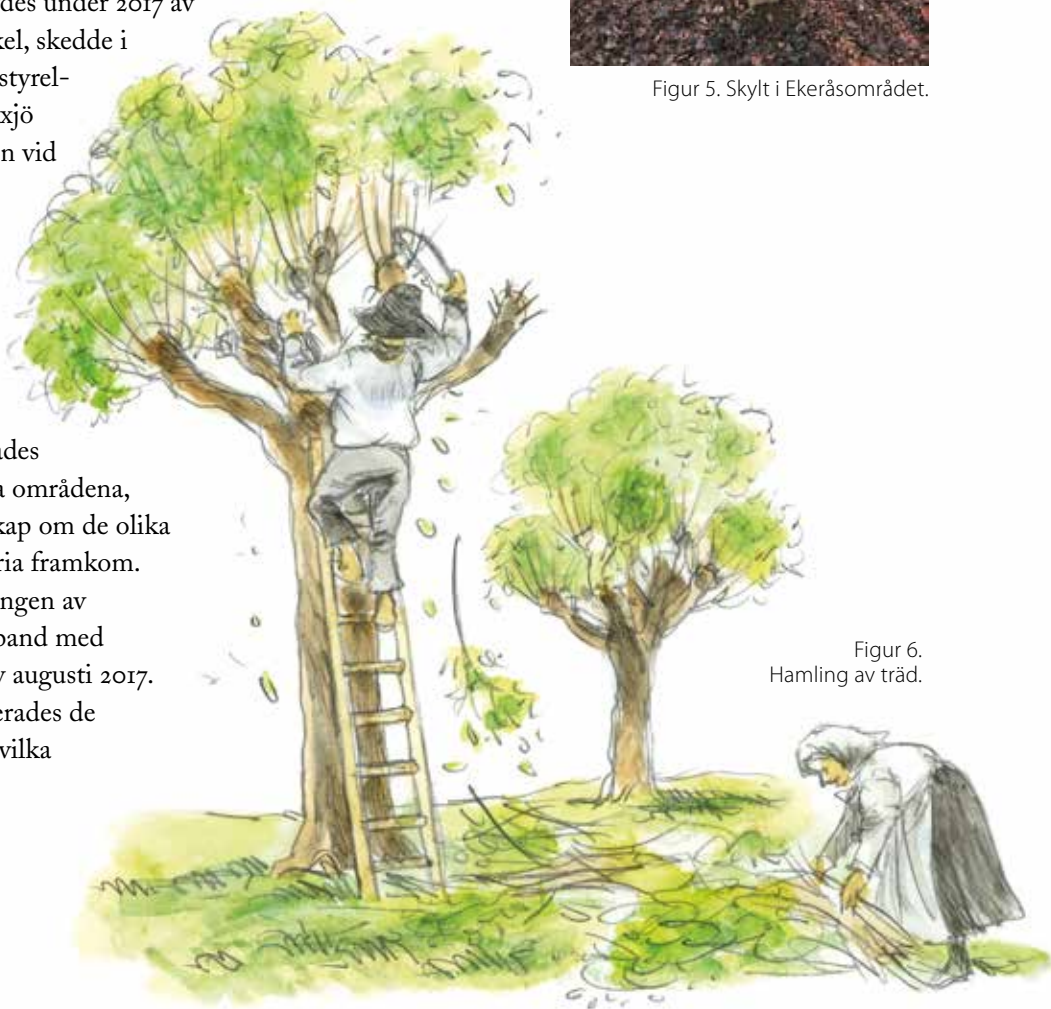
Under arbetet intervjuades flera personer i de berörda områdena, varvid en hel del ny kunskap om de olika miljöerna och deras historia framkom.

Den inofficiella invigningen av skyltarna ägde rum i samband med Arkeologidagen i slutet av augusti 2017. Vid detta tillfälle presenterades de sammanlagt 14 skyltarna, vilka placerats längs de båda vandringslederna som löper genom reservatet.

Åtta skyltar återfinns på Hallandssidan och sex på Smålandssidan. Under Arkeologidagen genomfördes även guidade visningar av utgrävningsplatsen vid Baggabygget och naturen i området. Guidningarna utfördes av företrädare för både kultur- och naturmiljö vid länsstyrelsen i Halmstad.

Figur 5. Skylt i Ekeråsområdet.

Figur 6.
Hamling av träd.

* NATURRESERVA

Innehållet på skyltarna fokuserar på de kulturhistoriska aspekterna, bland annat genom att de synliga lämningarna beskrivs och förklaras.

Framställningen sker dock hela tiden med landskapet som utgångspunkt och kopplar till naturvärdena, exempelvis genom att hamlade träd och andra biologiska kulturarv uppmärksammas.

På de flesta skyltarna finns ett utsnitt från någon av de historiska kartorna över området. Viktiga är alla förnämliga illustrationer som gjorts av illustratören Stefan Gustafsson (Ublick Media AB).

Figur 7. A2-skylden vid Ekerås.

Ekeråsen

DEN HÄR PLATSEN ligger nästan så långt österut man kan komma i Halland, bara några enstaka meter från Småland! I stenvallen framför skylten löper gränsen mellan de båda landskapen. Före 1645 hade riksgränsen mellan Sverige och Danmark samma sträckning.

Enligt gamla kartor har här funnits skog under lång tid. När kronan – på jakt efter skeppstimmer – på 1790-talet inventerade bok och ek beskrivs området som "Eekerparker". Kanske kallades det redan då för Ekeråsen. På 1700-talet utnyttjades det gemensamt som utmark av flera gårdar och byar. Vid skiftet år 1824 hamnade Ekeråsen på Baggabyggets ägor.

Idag har landskapet här på Hallandssidan tydlig kulturprägel. Det beror på att området legat på inägomark (åker och äng) sedan 1850-talet, då tre torp etablerades i området: Råstorp, Ekeråsen och Rosendal.

Råstorp, som försvann i början av 1900-talet, låg längst i norr. På dess gamla tomt finns en husgrund och en källargrund. Ekerås-torpet är bebyggt än idag och skymtar genom skogen något söder härom. Vid Rosendal finns boningshuset också kvar. Byggnaden kallas "Amerika-huset" eftersom flera personer i den sista torparfamiljen emigrerade till USA.

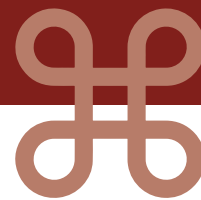
Kulturspårerna på torpens inägor är många och tydliga. Här finns mängder av välbevarade lämningar i form av övergivna åkrar, stengärdesgårdar, diken, husgrunder m m. Även växtligheten är påverkad av

människan. Kring bebyggelsen finns gamla trädgårdsväxter. Många träd i området har hamlats. Några hamlade bokar står här intill skylten.

Torpåkrarna är mycket välbevarade och har tillkommit (och övergivits) vid olika tidpunkter. De äldsta tegarna är små och anpassade efter terrängen men lätta att upptäcka tack vare intilliggande odlingsrösen. Dessa åkrar ligger på väl-dränerad mark. Under sent 1800- och tidigt 1900-tal berördes den innersta skogsbygden av nyodling i tidens anda. Då utökades torpens åkerareal genom utdikning av fuktig mark. Ett antal sådana ytor finns i västra delen av området. Några är in på 1960-talet plöjde den siste torparen Ernst Svensson de än idag öppna ytor i norr.

Omkring år 1900 tillkom ytterligare ett boställe, ett tjugotal meter in på Smålandssidan. Där bodde under många år Lena Persdotter (1853-1941) – allmänt kallad "Lena i Ekeråsen". Hon försörjde sig genom självhushåll och sysslor i bygden. Hon lär ha vandrat ända till Laholm för att arbeta med att rensa ogräs på Stortorget.

Lämningarna vid "Lenas" består av en tydlig husgrund med spismur, källargrund och spår efter trädgårdssodling. De återfinns på andra sidan muren framför skylten. En person som besökte stugan omkring 1940 vittnar om en mycket enkel inredning. Den hade endast jordgolv och röken från spisen låg tät inomhus. Lena lämnade stugan strax före sin död 1941 och flyttade till ålderdomshemmet i Knäred.

De kulturhistoriska spåren på Ekeråsen avspeglar hur generationer människor, ibland på mycket knappa villkor, utnyttjat och format landskapet under hundra år. Miljön visar vilka värdefulla historiska "arkiv" skogsbygdens kulturmiljöer är. Lämna gärna vandringsleden en stund och upptäck spåren i terrängen!

400 meter längre söderut finns ytterligare en skylt som informerar om åkerbruket.

De sista åkrarna på Ekeråsen plöjdes på 1960-talet. Traktorn kom dock aldrig till användning här.

Ekeråsen

In front of the information panel, the stone wall runs along the border between the counties of Halland and Småland. The cultural impact on the landscape is noticeable here on the Halland side, where the land has been infields of crofts since the 1850s. The three crofts Råstorp, Ekeråsen and Rosendal were then established in the area. Buildings belonging to the latter two still remain.

The historical remains of the area are numerous and distinct. They are evidence of the generations of people who farmed and formed the landscape over hundreds of years, often under difficult conditions. Here, you can still see the abandoned fields, the stone walls, ditches, foundations of buildings etc. Many trees have been pollarded.

Around 1900, a dwelling was established some 20 metres in to the Småland side. Lena Persdotter (1853-1941) lived there. The foundation of Lena's cottage can be seen distinctly along with remains of the fireplace, a cellar and traces of a garden. All this can be found on the other side of the stone wall.

You can leave the signposted walk for a little while and discover the historical remains in the surroundings.

Torpen på Ekeråsen vid laga skiftet 1876. Vägen genom området sammanfaller med dagens vandringsled.

På kullen strax söder om "Lenas" har ett småskaligt odlingslandskap bevarats. Troligen användes den steniga marken som ett komplement till trädgården närmare huset.

Baggabyggets backstuga

VID FLYTTBLOCKET, ett tiotal meter framför skylten, finns rester efter en backstuga. Husgrunden är endast cirka två gånger tre meter men fullt synlig. Väggarne framträder som breda vallar. Den branta sidan av flyttblocket har tjänat som långvägg. I ena hörnet, alldeles till höger om blocket, finns en rund konstruktion i sten som markerar läget för spisen.

Backstugorna placerades ofta i utkanten av inägorne eller på utmarken, ett stycke ifrån övrig bebyggelse och den mest värdefulla marken. Begreppet backstuga syftar på att de vanligen uppfördes på "bar backe", det vill säga på skoglös eller annan ofruktbar mark. Laga skifteskartan över Baggabygget, på vars ägor denna stuga legat, visar att landskapet här på 1870-talet utgjordes av "ljungbackar". Den gamla inägo gränsen passerade förbi alldeles i närheten. Ett stycke bort till höger löper ännu en välbevarad stenmur i samma sträckning som på skifteskartan.

Backstugorna kunde variera i storlek och ibland, som här, vara mycket små. Innehavarna kallades backstugusittare och hörde inte sällan till samhällets allra fattigaste. Ibland ägde de sin stuga men inte marken den stod på. En för de flesta mycket välkänd backstugusittare förekommer i böckerna om Emil i Lönneberga, nämligen Krösa-Maja.

Vem som bodde just här är tyvärr inte känt. Namnet "Hava-Kittan" har satts i samband med husgrunden. Möjligen avspeglas här namnet Kerstin. Hava kan hänga samman med danskans have som betyder trädgård. Hava-Kittan var kanske trädgårdskunnig och försöjde sig genom att vandra runt och arbeta i andras trädgårdar. Troligen hade hon även en egen liten odlingslott i närheten av stugan. Marken framför skylten kan ha använts som trädgårdsland.

The Baggabygget 'hill cottage'

Beside the large boulder, a few metres in front of the information panel, the remains of a small 'hill cottage' (sw. *backstuga*) can be seen. The foundation is only around two by three metres. The walls are like wide banks. There was a simple fireplace in one corner of the cottage. People who lived in 'hill cottages' belonged to the poorest part of the population. Somebody probably lived here sometime during the second half of the nineteenth century. Such cottages were often placed around the outer edges of the farmed land or in the outlying land.

Figur 8. A3-skylt vid Baggabyggets backstuga.

Utgrävning av fossil åkermark vid Baggabygget

Som en del i arbetet med att ta fram underlagsmaterial till skyltarna genomfördes en begränsad arkeologisk undersökning av fossil åkermark vid Baggabygget i södra delen av naturreservatet. Här berör reservatet östra delen av den gamla inägomarken i den lilla byn. Den fossila åkermarken ligger 200–300 meter söder om naturreservatets parkeringsplats vid Baggabygget. Syftet med undersökningen var att försöka datera odlingens historia i det aktuella området. Ett viktigt syfte var naturligtvis också att presentera den nyvunna kunskapen på en informationsskylt på platsen.

Den undersökta fossila odlingsmiljön var vid tiden för laga skiftet på 1870-talet en del av Baggabyggets "hemåkrar". Bebyggelsen låg då samlad 300 meter längre västerut. Flera gårdar ligger fortfarande kvar på 1800-talets tomter och förmedlar än idag känslan av genuin bymiljö.

Egentligen utgör nästan hela den långt in på 1900-talet brukade inägomarken i Baggabygget en välbevarade fossil odlingsmiljö. Förekomsten av mäktiga terrasskanter i ytterändarna av många sent brukade åkrar indikerar bl a att marken brukats intensivt under lång tid. På flera ställen finns dock större, sammanhängande områden med övergivna åkrar som

övergivits i olika omgångar under första hälften av 1900-talet eller sent 1800-tal. Det är en sådan miljö som bevarats inom reservatet och som blev föremål för den lilla undersökningen våren 2017.

Delar av den fossila åkermarken återfinns i vacker bokskog. De senast brukade ytorna har tills helt nyligen varit bevuxna med planterad gran, vilken avverkats inom ramen för skötselåtgärder inom reservatet. Formspråket domineras överlag av lätt identifierbara odlingsytor avgränsade av terrasskanter och hak; på och längs tegarnas ytterkanter ligger röjningsrösen.

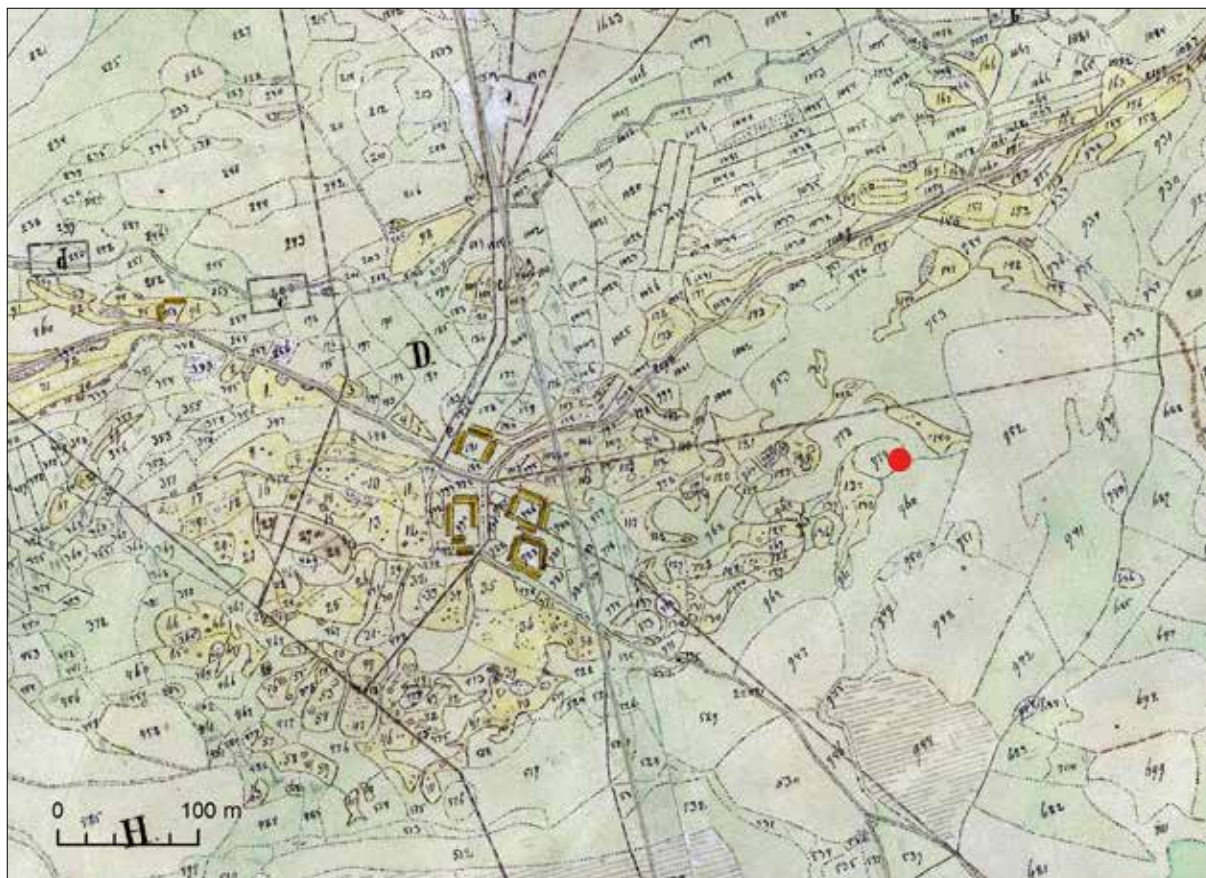
Det rör sig om en småskalig agrar miljö med flera starkt terränganpassade brukningsytor. Åkermarken har övergivits vid olika tillfällen under 1800- och

1900-talen. På ett par ställen finns pedagogiska överlagringar där stenmurar i laga skiftets gränslinjer löper över enskilda åkertegar. Många av tegarna finns med på 1870-talets laga skifteskarta över Baggabygget. 1876 års karta kan än idag med fördel användas för att orientera sig inom området!

Figur 10. Användandet av åder gav upphov till erosion som innebar att matjorden flyttade på sig, varvid terrasskanter skapades.

Figur 9. Utsnitt ur 1876 års laga skifteskarta över Baggabygget. Den arkeologiskt undersökta åkerkanten har markerats med en röd prick.

Figur 12. Ärjning på terrasskanten.

Längs delar av åkermarken uppe på det högsta partiet löper mäktiga terrasseringar som avspeglar en lång historia. Den tydligaste terrasskanten avgränsar en åkeryta som var i bruk ännu kring 1950 men som benämndes ”ödeåker” vid laga skiftet. Samma odlingsyta längre söderut kallas i skifteskartans beskrivning för ”Högåker”. Matjorden uppgår här på flera ställen till över en meter.

Utgrävningen genomfördes i det mäktigaste partiet. Omedelbart nedanför låg ett litet röjningsröse av ålderdomlig karaktär. Röset återfinns intill åkerytans ursprungliga kant. Allteftersom terrasskanten vuxit har det alltså hamnat längre och längre från själva åkerytan och stenarna har istället slängts i terrassslänten!

En meter matjord

Syftet med undersökningen av terrasskanten var att försöka datera de äldsta röjningsaktiviteterna i

området. Användandet av eld vid markröjningarna innebar ofta att träkol blev kvar i jorden, vilket kan åldersbestämmas med kol 14-metoden. Terrasskanter med cirka en meters mäktighet brukar erfarenhetsmässigt ha ett ursprung i medeltid.

Figur 11. Den undersökta terrasskanten före undersökningen.

Figur 13. Den undersökta terrasskanten i profil. Bokstavsbe-teckningarna avser olika horisonter i marken, där Ap står för matjord. Ua-numren visar lägen för de båda daterade kolpro-verna i botten av matjorden.

Ett 3,50 meter långt schakt lades över "Högåkers" nordöstra begränsning. En förenklad ritning med utgångspunkt i ett foto av markprofilen visas här intill. Nästan exakt en meter matjord fanns på det mäktigaste stället. Den anges i ritningen som Ap-horisonter, vilket är den internationella jordmäns-beteckningen för matjord. Överst fanns 10–30 centimeter mörkbrun matjord (Ap1), resultatet av den senaste brukningen som upphörde på 1950-talet. Under denna syntes cirka 30 centimeter ljusbrun mat-jord (Ap2) som successivt övergick i en lika mäktig, något mörkare nyans (Ap3). Färgskillnaden i nedre delen av packningen kan bero på att de representerar två olika faser med olikartade brukningsförhållanden, intensitet i gödslingen etc. Övergången mellan Ap2 och Ap3 kan också indikera igenväxning i samband med ödeläggelse. Under matjorden fanns en delvis ganska välbevarad äldre markyta, bestående av bl a så kallad blekjord (E) som bildats genom urlakning vid relativt lågt pH.

Som förväntat fanns på den ursprungliga markni-vån (A/E-horisonten) betydligt mer träkol än i mat-jorden ovanför. Här påträffades flera centimeterstora kolbitar. Sammanlagt 28 bitar artbestämdes. Nästan hälften av utgjordes av ek; även björk förekom ganska frekvent. Resten av fragmenten fördelade sig på en-staka bitar hassel, lind salix samt ett barkfragment och en bit *Maloideae* (möjligen hagtorn). Dominansen för ek och björk kan tolkas som att en brandröjning ägt rum i ganska tät skog präglad av dessa trädslag.

Två av de största kolbitarna – ek och ett bark-fragment – valdes ut för kol 14-analys (provnummer UA-56045 resp. UA-56046). De härrör från samma nivå, d v s övergången mellan matjord och den gamla markytan. Båda proverna visade sig vara medeltida; det ena hamnade i tidsintervallet 1020–1170, det andra i skedet 1290–1410.

Nyodling under tidig medeltid

Det går inte att dra några långtgående slutsatser om odlingsutvecklingen i området enbart utifrån två prover från ett enda schakt. Mycket talar dock för att en brandröjning verkligen ägt rum under medeltid i den här delen av Baggabyggets inägomark, sannolikt före 1300-talets kris (digerdöden m m). En närmare tidpunkt för storskalig brandröjning i skog skulle troligen kunna ringas in med ytterligare några date-ringar från ett par schakt i närheten.

Tolkningen av dateringarna från terrasskanten stöds av pollendiagrammet från en liten torvmark, belägen endast cirka 700 meter NNO om grävplat-sen. Pollenanalysen, som genomfördes inom ramen för arbetet med att utvidga naturreservatet för några år sedan, omfattar tiden tillbaka till ungefär Kristi födelse. I övergången mellan vikingatid och tidig medeltid ökar mängden pollen som indikerar öppen mark tydligt. Etableringen av bebyggelse i närheten dateras i rapporten hypotetiskt till "ca 1100-tal" (Björkman 2005). Detta är givetvis mycket intres-sant. Signalen i diagrammet kan knappast knytas till något annat område än inägorna kring Baggabygget.

Dateringen av förändringarna i diagrammet indikerar att den äldre dateringen från terrasskanten verkligen avspeglar en äldsta brandröjning under tidig medeltid!

En datering av den fossila åkermarken vid Bagga-bygget är av stort intresse i ett mer allmänt, regionalt odlings- och bebyggelsehistoriskt sammanhang. Den vanligt förekommande efterleden *-bygget* i ortnamnen i denna del av Halland brukar hänföras till perioden strax efter medeltid. En äldre agrar utveckling indikeras emellertid ofta genom den fossila åkermarkens karaktär och storleken på senare tiders inägomarker. Även bebyggelsens storlek är en viktig indikator härvidlag. Baggabygget, som omnämns första gången år 1580 (*Bagebögdenn*), upptas i äldre

jordeböcker som ett enstaka hemman men klövs av allt att döma tidigt i flera delar (OHL). Redan i Hallands Landsbeskrifning 1729 anges att hemmanet hade hela fem brukare. Här anas en betydande försörjningspotential, som delvis kan förklaras av att det i området fanns ett "kapital" i form av tidigare röjd och odlad mark.

En indikation på långvarigt landskapsutnyttjande är även förekomsten av bandparcellerade åkrar inom flera av byarna med bygget-namn. Detta indelningsmönster (som möjligen präglar en del av Baggabyggets åkrar på laga skifteskartan) går vanligen tillbaka på storskalig markplanering under 1000- och 1100-talen (jfr Connelid 2004).

Referenser

Björkman, L. 2005. *Pollenanalytisk undersökning av en torvmarkslagerföljd från Baggabygget i Rönnö naturreservat, Laholms kommun*.

LUNDQUA Uppdrag 55, Kvartärgeologiska avdelningen, Lunds universitet.

Connelid, P. 2004. Byarna kring Falkenberg – jordbrukslandskapet i Stafsinge, Tröinge och Skrea från vikingatiden till ca 1800. *Landskap i förändring, volym 6. Hållplatser i det förgångna*.

Hallands läns museer, Landsantikvarien (rapport 2004:1). Riksantikvarieämbetet.

Connelid, P. 2009. Skrytet – det fossila odlingslandskapet RAÄ 154. I: *"Kullen" – en gravplats i sydvästligaste Småland*.

Arkeologisk efterundersökning m m. Riksantikvarieämbetet UV Väst, rapport 2009:34.

Connelid, P. 2014. *Fossil åkermark i sentida odlingsmiljöer – en metodstudie*.

Rapport 2014:67. Länsstyrelsen i Västra Götalands län.

Hallands Landsbeskrifning 1729. Laholms fögderi. Utgiven av Hallands museiförening 1984.

OHL. *Ortnamnen i Hallands län*. 1948. Del 1: Bebyggelsenamnen i södra Halland.

(J. Sahlgren). Sveriges Ortnamn. Lund. 1948

Skogsärenden under 2017

Text & foto: Lena Berglund

Tillsynsgruppen från Länsstyrelsen och Skogsstyrelsen på besiktning

Fornlämningar som är belägna i skogsmark påverkas fortfarande negativt av skogsbrukets åtgärder vid återplantering. Vi har under året gjort tillsyn på 5 områden varav 2 var fria från skador. För att skapa samsyn kring skador på fornlämningar i skogsbruket i landet deltog Jenny och Lena i seminarium i Nässjö i oktober som anordnats av Raä. Det var värdefulla

Skador på torpgrund med flera rum

diskussioner under övningarna i fält. Vi har sedan fortsatt arbetet med bedömningssamsyn i Halland tillsammans med de två arkeologer som skadeinventerar med bas på Skogsstyrelsen i Göteborg.

Vid hänsynsuppföljningar som görs av Skogsstyrelsen har resultatet för år 2017 visat att 62 % av lämningarna är oskadade, medan övriga är skadade i olika grad. Grov skada på 13 %, skada på 9 % och 15 % är påverkade av skogsbrukets åtgärder. De 6 senaste årens inventering av hänsynstagande visar på ganska liten variation avseende skador.

Tillsynen på de fem områdena blev inget bra resultat med endast två stycken utan skador. Alltså 60% skadade. Detta följer trenden med omkring 50% skadade som det varit sedan 2005 då stormen Gudrun orsakade mycket stor skada på skogarna. Denna trend av många och stora skador på fornlämningar i skogen har inte minskat sedan stormen. Ofta är det markberedningen som förorsakar de största skadorna, medan

Asmunds källa i Sibbarp avsnitslad inför skogsavverkning för undvikande av skador

plantering på fornlämningar går att åtgärda. Om det inte görs kan det orsaka stor skada när granarna växer till sig på gravar och rösen i skogen. Det är granar med sitt grunda rotsystem som faller när det stormar. En ny fråga tillkom under året gällande bokskogsföryngring. Det visade sig vara en komplicerad sak

För att minska skadenivån i samband med skogsarbete utbildas maskinförare i natur- och kulturmiljöhänsyn. Undertecknad deltog en dag på Munkagårdsskolan för elever och yrkesverksamma maskinförare om kulturmiljöhänsyn. Undervisningen var en halvdag i skolan och eftermiddagen ute i fält där vi diskuterade hänsynstagande. Vi besökte marker där god hänsyn visade hur det kan se ut med bra utmärkning av lämningar. Vi såg även sämre utförda åtgärder. Maskinförare ska ha grönt kort som är ett certifikat för natur- och kulturhänsyn inom PEFC och de erbjuds även kompletterande utbildning efter 5 år. PEFC är certifiering av skogen för uthålligt skogsbruk och finns över hela världen. Markägare som behöver få fornlämningarna utmärkta inför föryngringsarbetet ska fråna och med i år anlita arkeologiföretag för att få det utfört.

Arbetet med fornlämningar i skogen har under året även inneburit att 70 beslut skrivits där villkor

6. Röse

7. Vägghållningssten, Sjönevad

8. Fältbesök i bokskogsföryngring där vi ansåg att arbetet gjorts med hänsyn till röjningsröseområdet

eftersom föryngringen innebär att markens lämningar döljs av en tät skog av småbogar och nerslagna kvarlämnade småbogar i cirka 25 år. Förbättringar kan göras genom att de småträdd som röjs ner, efter hand också tas bort och gör framkomlighet i skogen möjlig. (BILD 8, 6)

för återplantering angivits. Ett trettiotal ”nya” fornlämningar i skog har registrerats i FMIS under året. (BILD 7) Det kommer in många anmälningar om lämningar, särskilt många övergivna torp, men även förhistoriska gravar, kvarnar, vägghållningsstenar, fossil åker och gårdstomter.

Uppdragsarkeologi i Halland 2017

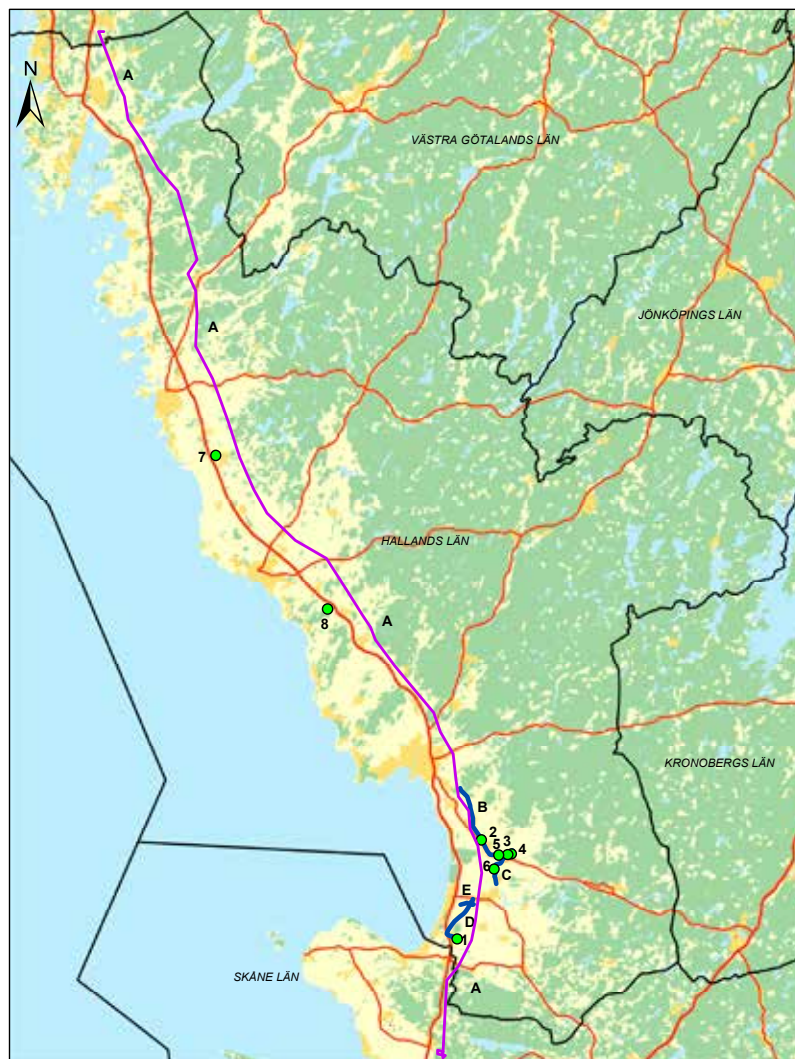
Bo Strömberg, länsstyrelsen

Inledning

Halland är ett expansivt län. Stora arealer tas i anspråk för byggnation av bostäder och företagsområden. Infrastrukturprojekt som Varbergstunneln för järnväg, samt landsvägar och GC-vägar berör olika långa sträckor genom skiftande landskapsutsnitt. Dessa faktum medför en omfattande uppdragsarkeologisk verksamhet i länet.

En för samhället grundläggande och klart viktig form av infrastruktur består i vattentillförsel och hantering av avloppsvatten. Förläggning av VA-ledningar sker i ett ökat tempo då nya områden bebyggs och äldre ledningsnät behöver förstärkas eller ersättas. Arbetsföretagen innebär att matjord maskinavbanas på en bredd mellan 10 till 15 meter. Därmed berörs blottlagda ytor med naturliga lager av silt, sand och grus, där arkeologiska lämningar i form av anläggningar, lager och fynd till fornlämningar ofta återfinns i välbevarat skick. Till det yttre begränsade schaktningsarbeten medför ställvis omfattande påverkan av arkeologiska lämningar från det förflutna. Ett faktum som motiverar uppdragsarkeologiska insatser.

Kunskapsuppbyggnad utgör fokus för nämnda verksamhet. I Riksantikvarieämbetets *Väg-*

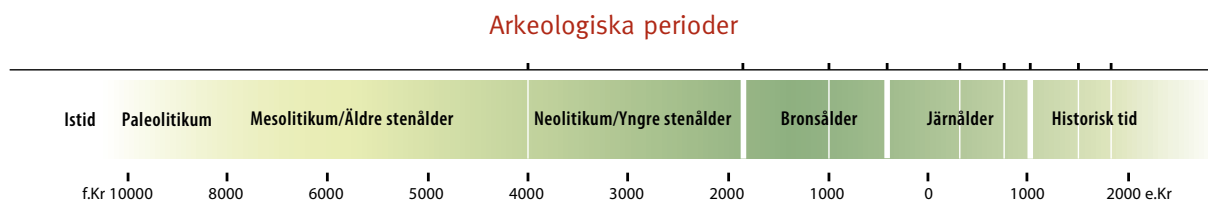

Figur 1. Karta med i artikeln omnämnda ledningssträckor och undersökningslokaler

0 5 10 20 30 40 50
Kilometers
© Länsstyrelsen Hallands län, © Lantmäteriet geodatasamverkan

- A Naturgasledning 1984-1987. B Vattenledning Kistinge – Veinge.
C Vattenledning Veinge kyrkby – Laholm. D Laholm – Skummeslövs samhälle
E Nyby industriområde – Smedjeån
1 Skummeslöv. 2 Genevadsån. 3 Vessingehögen. 4 Wessinge bytomt
5 Veinge. 6 Tjärby. 7 Tvååker. 8 Eftra by

Figur 2 Arkeologiska perioder

ning för tillämpning av kulturmiljölagen – Uppdragsarkeologi, framhålls att syftet med en arkeologisk undersökning är att dokumentera de fornlämningar som förstörs vid exploateringar och ta till vara fornfynd samt rapportera och förmedla resultaten. Att dokumentera en fornlämning innebär att registrera fakta om dess innehåll och uppbyggnad samt att ge meningsfull kunskap om det samhälle som fornlämningen representerar. Därtill bör de enskilda undersökningarna sättas in i ett större kunskapsbygge och ett vidare historiskt perspektiv, vilket förutsätter att de blir delar i en framåtsyftande forskningsprocess.

Linjeprojekt – filosofi och historik

VA-ledningar utgör en form av arkeologiska s.k. *linjeprojekt*. Dessa karaktäriseras av längre sträckningar genom landskapsrum där olika typer av fornlämningar från olika tidsskeden belägna i varierade topografiska lägen berörs. Exempel på mer omfattande typer av linjeprojekt genereras av byggnation av breda vägar, dubbelspårig järnväg och naturgasledningar. I Halland har nämnda typer av arbetsföretag genomförts sedan mitten av 1980-talet. En viktig fråga är hur ska fornlämningar upptäckas i god tid och undersökas med vetenskapligt relevant och skäligen ambitionsnivå innan byggnation påbörjas?

Under 1980-talet utvecklades med start i Skåne en praxis av fältinventering, följt av provschaktsgrävning och slutligen genomförandet av arkeologiska utgrävningar benämnda slutundersökningar. Fältinventering utfördes längs aktuell sträcka i syfte att finna tidigare okända fornlämningar och platser med topografiska lägen där okända fornlämningar dolda

under mark kunde förväntas. Provschaktsgrävning på platser lokaliserade vid fältinventering verifierade ställvis förekomster av fornlämningar, samtidigt som det arkeologiska källmaterialets omfattning och kunskapspotential kunde definieras. Denna i fält under 1980-talet utarbetade och under 1990-talet successivt förädlade praxis återfinns i kulturmiljölagens (KML) skrivningar i 2 kap 11 § KML om arkeologisk utredning, samt i 2 kap 12–13 §§ KML om arkeologisk förundersökning och arkeologisk undersökning.

Ur ett arkeologiskt kunskapsperspektiv öppnade sig under 1980-talet möjligheter att vinna nya insikter. Inom ramen för ett linjeprojekt kunde frågor om hur landskap togs i anspråk, brukades och återbrukades belysas. Detta såväl i det lokala rummet som i det regionala landskapsperspektivet. Samtidigt lades en grund för skapande av bebyggelsearkeologiska modeller relevanta för korta tidsskeden som längre tidsepocher. Sett ur ett arkeologiskt teori- och kunskapsperspektiv kan jämförelser mellan flera linjeprojekt ge en pedagogisk överblick över förändrade frågeställningar och utvecklingar av arkeologisk fältmetodik genom decennierna.

I samband med byggandet av naturgasledningen genom Halland introducerades tanken och arbetet med linjeprojekt under åren 1984 till 1987. Arbetsföretaget med förläggning av ledningen krävde en bredd på 24 meter. Vid slutundersökningar av berörda fornlämningar maskinavbanades matjord varvid stora utgrävningsytor av sand och grus kunde överblickas. Därigenom upptäcktes och dokumenterades flera gårdslämningar med långhus från brons- och järnålder. Detta var en för mitten av 1980-talet ny och

omvälvande kunskap som innebar att konstruktioner av långhus från nämnda förhistoriska perioder funnits norr om Skåne.

Arkeologiska linjeprojekt i samband med infrastrukturens utbyggnad har sedan slutet av 1980-talet genomförts över hela landet inom ramen för 2 kap 11-13 §§ KML. I Halland har linjeprojektens arbets sätt fortsatt att tillämpas och utvecklas i samband med utbyggnader av vägar och järnvägar sedan början av 1990-talet. Arbetsområdenas bredd uppgick i dessa fall till mellan 20 och 35 meter, i etappvisa utbyggnader på 3 till 20 kilometer. Linjeprojekt genererade av VA-ledningar med relativt smala arbetsområden kan i sammanhanget tona fram som blygsamma. Dock har dessa projekt en kunskapspotential som inte ska undervärderas.

VA-ledningar i södra Halland

De kommunala vattenledningsbolagen har ett för miljön och befolkningen viktigt samhällsuppdrag. Nya system av VA-ledningar behöver byggas upp. Äldre system behöver ersättas och kompletteras. Enskilda VA-föreningar arbetar intensivt med att ansluta enbostadshus på landsbygden till de större näten. Förläggning av VA-ledningar utgör arbetsföretag av ökande omfattning.

Med början kring 2010 planerades för en vattenöverföringsledning från Kistinge sydöst om Halmstad över Eldsbergaåsen och vidare mot Veinge samhälle. I en andra etapp sträcker sig en ledning från Veinge kyrkby genom Veinge samhälle via Tjärby mot Laholm. I en tredje etapp planeras en överföringsledning från Laholm vidare mot söder och längs med Väst-kustbanan till Skummeslövs samhälle. Viktiga frågor sett ur fornlämnings- och kulturmiljösynpunkt är; vilka landskapsrum passeras och vilka typer av fornlämningar berörs av det 10 till drygt 15 meter breda arbetsområdet? Kartanalyser och visuella utblickar ger underlag till att besvara den första frågan. Fältarbeten inom ramen för arkeologisk utredning och därpå följande arkeologisk förundersökning konkretiserar svar till den andra frågan.

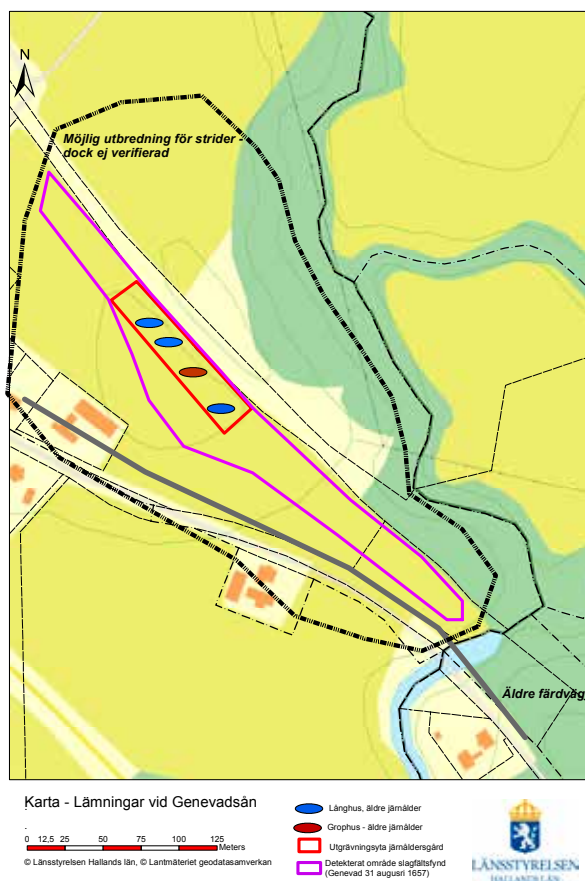
En generell bild är att vattenledningen mellan Kistinge och Laholm sträcker sig över mindre vattendrag och genom topografiskt svagt böljande jordbruksmarker. En ledningspassage i nord-syd strax väster om brytningen mellan kustbygd och betydligt mer kuperade skogsmarker i inlandet. På åsryggar och höjder i kustbygden har samhällen under bronsålder och äldre järnålder byggt gravmonument i form av högar och runda stensättningar. Tidigare genomförda undersökningar och nyligen gjorda arkeologiska utgrävningar inför vattenledningen har berört delar av boplatss- och gårdsmiljöer från yngre stenålder till äldsta medeltid.

Söder om Lagan utbreder sig en öppen jordbruksslätt som genomkorsas av Väst-kustbanan och sträckningen för den blivande vattenledningen från NNÖ mot SSV. Arkeologiska utredningar och förundersökningar har påvisat ett klart fåtal fornlämningar i detta stråk. Utredning inför en spillvattenledning från Nyby industriområde i utkanten av Laholm och väster ut mot Smedjeåns flöde bekräftar bilden av ett glesare fornlämningslandskap. Vid Skummeslövs samhälle beläget på en förhöjning av sand finns omfattande boplatsslämningar från äldre stenålder till senare medeltid. Vid en undersökning våren 2017 inför vattenledningen dokumenterade Kulturmiljö Halland inom det drygt 8 meter breda arbetsområdet, tre långhus och en fjärde mindre byggnad från yngre bronsålder och äldre järnålder. Rapport är under utarbetande.

Nämnda linjeprojekt ger ingångar till en diskussion om den rumsliga intensiteten i samhällens ianspråktagande av olika landskapsrum under såväl kortare tidsskeden som långa epoker. Bearbetning av arkeologiskt och paleoekologiskt källmaterial, samt topografisk, geologisk och hydrologisk data i kombination med äldre lantmäterikartor, ger underslag till formulering av modeller över bebyggelseförändringar.

Händelser vid Genevadsån

I samband med arkeologisk undersökning norr om Genevadsån påträffades gårdslämningar vars ar-

Figur 3 Karta – Lämningar vid Genevadsån

keologiska spår avsatts under flera sekler från yngsta bronsålder till tiden vid år 0. I kontrast till detta dokumenterades även slagfältslämningar som avsatts under ett par timmar den 31 augusti 1657. Spåren från det förflutna återfanns inom ett 15 meter brett och 115 meter långt markavsnitt som utgjorde arbetsområdet för förläggning av vattenledning.

Kulturmiljö Halland genomförde de arkeologiska insatserna under försommaren 2013. På den från matjord maskinavbanade grävningsytan återfanns ett gårdsläge med fyra långhus och två gropus från minst två bebyggelsefaser. Lertäktsgröp och ugn utgör spår efter keramiktillverkning. Lämningar efter en blästugn och slagg härrör från järnproduktion knuten till gården. Utgrävningsresultaten ger

ett gediget underlag för kunskapsuppbyggnad om gårdsbebyggelsens rumsliga organisation och del av dess ekonomiska försörjning (Tegnhed 2015A).

Nyvunnen kunskap från platsen kan förankras i en tidigare kunskapsbild om det hur det förhistoriska kringliggande lokala landskapet togs i anspråk. Detta rör den förromerska gårdens lokalisering till en svag förhöjning av grusig sand omgiven av lerjordar. I ett kommunikationsperspektiv anlades gården invid en gammal färdväg som i söder korsade Genevadsån vid ett vadställe. Drygt 500 meter sydväst om gården och ett kort stycke söder om ån undersöktes i början av 1990-talet en järnproduktionsplats med blästugnar från förromersk järnålder. Här finns en koppling som ger möjligheten att vidareutveckla insikter om metallurgisk-teknisk kunskap knuten till gårdarnas folk under förromersk järnålder, gårdarnas ekonomi och nyttjandet av landskapets resurser.

Innan maskinavbaning genomfördes av undersökningsområdet norr om Genevadsån, utfördes en slagfältsarkeologisk undersökning genom metalldetektering. Fynd av hästskor och hästutrustning visar att delar av de stridande parternas styrkor utgjorts av kavalleri. En riklig mängd med muskötkulor inom en begränsad yta ger en bild av kraftig beskjutning. En koncentration kulor i marken mot ån som har spår efter anslag mot bland annat kroppar, visar på intensiv strid nära själva vadstället. Den arkeologiska insatsen ger ögonblickskunskap om ett dramatiskt förlopp den 31 augusti 1657 mellan danska och svenska styrkor, på en plats där en färdväg av betydelse korsar ett vattendrag. Den nyvunna slagfältsarkeologiska kunskapen ger insikter om soldaters villkor och stridernas brutalitet. Händelser som kan relateras till 1600-talets landskapsrum med gårdar, byar och stadsutveckling, samt politiska förlopp över decenniernas gång (Tegnhed 2015B).

Kring Vessingehögen och Wessinge bytomt

Vessingehögen nordöst om Veinge samhälle är belägen på krön av en större höjd. Fynd av bearbetad flinta

i åkermark noterade vid en av Riksantikvarieämbetet år 1986 genomförd fornminnesinventering, visar att gravhögen är omgiven av boplatslämningar. Inför förläggning av vattenledning öppnades en 15 meter bred och närmre 400 meter lång undersökningsyta. Denna kom i praktiken att utgöra ett större provschakt genom en grav och boplatsmiljö. Strax öster om det 22 meter i diameter stora och 2,5 meter höga bronsåldersmonumentet påträffades ett meterstort uppbyggt fundament av sten med rester av en gjutform för brons. Söder om högen dokumenterades spår av ett cirkelrunt hus, som haft en sannolikt bärande stolpe i mitten och väggstolpar i en cirkel som mätte 4,5 m diameter. Lämningarna kan knytas till ceremoniella handlingar relaterade till gravmonumentet och dess många gravgömmor från olika tidsskeden.

Figur 4 Karta – Utgrävningsytor vid Vessingehögen och Wessinge by

Karta - utgrävningsytor vid Vessingehögen och Wessinge by

0 25 50 100 150 200 250 Meters
© Länsstyrelsen Hallands län, © Lantmäteriet geodatasamverkan

Inom det avlånga undersökningsområdets östra avsnitt på en svag sluttning återfanns ett gårdsläge med minst tre långhus i två faser härrörande från bronsålder och romersk järnålder. En halvög vittnar om en färdväg över höjdområdet som passerar såväl den dåtida gårdsbebyggelsen som gravmonument.

I kontrast mot ovan beskrivna miljö från brons- och äldre järnålder, står närbelägna gårdslämningar från sen vikingatid och äldsta medeltid. På den i svag nordsluttning maskinavbanade 12 meter breda och drygt 90 meter långa undersökningsytan påträffades lämningar efter tre stycken treskeppiga långhus, ett tvåskeppigt dylikt samt fyra grophus där hantverk bedrivits. Fynd av bland annat östersjökeramik daterar gården till ovan nämnda perioder. Dock kan en bebyggelsefas från ett tidigare skede av järnåldern skönjas. Rapport över de nämnda undersökningarna är under utarbetande av Kulturmiljö Halland.

En skifteskarta över Wessinge by från 1806 visar att byn under historisk tid var belägen med gårdarna på rad längs en färdväg norr om den vikingatida gårdsmiljön. Den arkeologiska undersökningen ger inblick i den vikingatida och äldsta medeltida gårdens organisation och ekonomiska försörjning. Det historiska kartmaterialet ger underlag för fortsatt diskussion och kunskapsuppbyggnad kring hur bygdens invånare under medeltid förändrade bebyggelsestrukturen och nyttjandet av landskapsrummet. I en större rumslig vy där resultaten från den långsträckta grävningsytan längs höjden och invid Vessingehögen inkluderas, ges möjligheter till en bebyggelseanalys av landskapsrummet sett i ett långtidsperspektiv från äldsta bronsålder till början av 1800-talet.

Nyfunna spår av långhus invid tidigare dokumenterade långhus – Veinge och Tjärby

Inför en ledningsdragnings väster om Veinge samhälle sommaren 2013 maskinavbandes ett närmre 14 meter brett och 140 meter långt område. På grävningsytan dokumenterades gårdslämningar från tre bebyggelseskeden med ett långhus från äldsta bronsålder,

två långhus från mellersta förromersk järnålder sinsemellan belägna ca 70 meter från varandra, samt en byggnad troligen från yngre romersk järnålder (Tegnshed 2015c).

Resultaten från 2013 års undersökning kan relateras till en utgrävning genomförd av Kulturmiljö Halland sommaren 1997. På en långsmal grävningsyta dokumenterades fem byggnadslämningar av olika typer som haft varierande funktioner. Tre kronologiska faser kunde urskiljas. En första från yngre bronsålder till äldsta förromersk järnålder. En senare fas där ett långhus kunde knytas till tiden kring år 0. Det yngsta skedet daterades till yngre romersk järnålder (Fors 1997).

Undersökningsytorna från 1997 och 2013 är närbelägna och ger arkeologiska inblickar i ett och samma boplatsoområde på topografiskt svagt markerade terrasserings mot Vessingeåns breda dalgång i norr. Information från utgrävningarna ger ett bra underlag för analys av bosättningarnas rumsliga förändringar, organisation och ekonomiska försörjning i länge tidsperspektiv, samt gårdarnas lokalisering i och nyttjande av landskapsrummet.

Ett annat exempel på där resultat från en långsmal undersökningsyta skapar ett mervärde återfinns vid Tjärby. I samband med ett större vägprojekt undersökte Kulturmiljö Halland sommaren 2007 en omfattande boplatz med nitton långhus representerande flera bebyggelsefaser från äldre och yngre bronsålder, samt förromersk järnålder (Wranning 2011, 2015). Vid 2016 års undersökning inför vattenledningen dokumenterades ytterligare tre stycken treskeppiga långhus och ett tvåskeppigt dylikt. Detta medförde att bosättningens kronologiska ram kunde utvidgas till att även omfatta romersk järnålder. Rapport är under utarbetande.

Tvååker

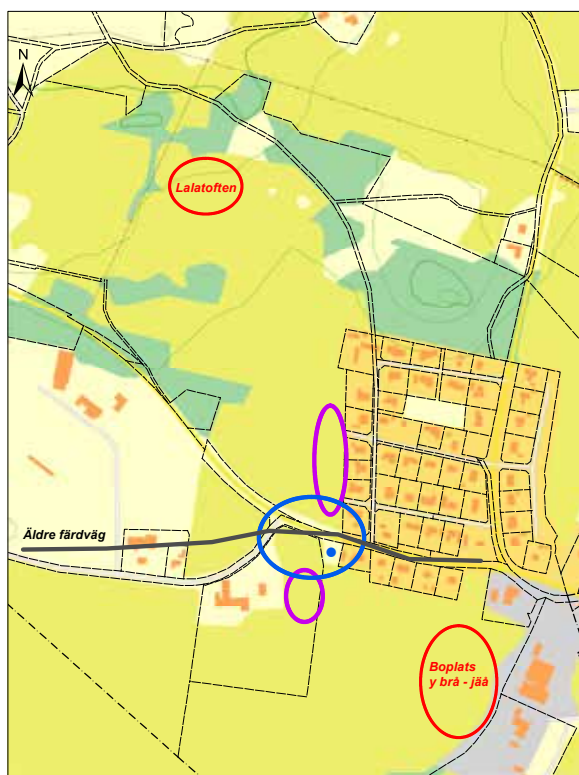
Sommar och tidig höst 2017 genomförde Arkeologerna – Statens Historiska Museer utgrävningar inför förläggning av VA-ledningar i närhet av gravar i västra utkanten av Tvååkers samhälle. Rören kommer

placeras mer än fyra meter under markytan, och ska föra spillvatten från ett nytt bostadsområde i norr till ett dagvattenmagasin i söder nära Tvååkers kanal. En konsekvens av denna djupschaktning är ett drygt 15 meter brett arbetsområde där matjord maskinavbanas.

Grundläggande frågor i sammanhanget är i vilken omfattning fornlämningar berörs och vilken ny arkeologisk kunskap som kan vinnas? Erfarenheter från en utgrävning av Hallands Museum år 1959 invid gravmonument av typ rest sten, tillsammans med resultat från arkeologisk förundersökning våren 2017, signalerade att en rik fornlämningsmiljö med gravar och boplatzlämningar skulle komma beröras av arbetsföretaget.

Den lokala småskaliga topografin i området karakteriseras av en svagt markerad öst-västlig

Figur 5 Lämningar vid Tvååker

Karta - Lämningar vid Tvååker

0 25 50 100 150 200 250 Meters
© Länsstyrelsen Hallands län, © Lantmäteriet geodatasamverkan

Orange cirkel: Dokumenterade gårdar yngre järnålder
Blå cirkel: Utbredning gravfält yngre järnålder
Blå punkt: Platz med resta stenar till gravfält

Figur 6 Resta stenar tillhörande gravfält yngre järnålder, Raå Tvååker 30:1. Från nordöst. Foto Bo Strömberg

höjdrygg omgiven av flacka arealer norr och söder därom. Konturer av sträckningen till en förhistorisk färdväg längs ett järnåldersgravfält med resta stenar kan med hjälp av äldre lantmäteriakter skönjas på nämnda höjdrygg. Maskinavbaning av matjord av det drygt 15 meter breda arbetsområdet till nytt VA-ledningssystem i nord-sydlig riktning blottade såväl gårdslämningar som gravar. Antikvarierna hos utföraren Arkeologerna, Statens Historiska Museer, genomförde ett intensivt fältarbete med mycket goda resultat. Rapport är under utarbetande.

På grävningssytor söder och norr om befintlig landsväg (V760) dokumenterades 27 brandgravar och två stenkretsar. Inte allt för fragmenterade brända ben kommer ge osteologer möjlighet att ge en kunskapsbild om ålder vid dödsfall och gender för de individer som begravdes. Fynd av keramik av typ vendiskt gods, samt delar av bronsfibulor och spännen knutna till gravgömmorna, ger en preliminär datering från sen vendeltid till vikingatid då gravfältet brukades. Idag kvarvarande resta stenar och de år 1959 undersökta gravmonumenten ger en bild av hur gravfältet kan ha visualiserats under yngre järnåldern med flera resta stenar längs den östvästliga höjdryggen.

Den 15 meter breda och 150 meter långa grävningssytan norr om gravfältet frilade delar av en samtida gård. Ansamling av stolphål påvisade ett avtryck efter större långhus. I byggnadslämningens

närhet dokumenterades två brunnar och en yta med tidigare upphettad skärvsten. Fynd av degelfragment och slagg påvisar metallhantverk.

Söder om gravfältet maskinavbanades matjord från ytterligare ett markavsnitt som berördes av arbetsföretaget med VA-ledningen. På den frilagda sandytan dokumenterades en gårdslämning med bland annat ett avtryck efter en byggnad. Fynd av keramik av typ vendiskt gods vid de båda gårdslämningarna norr och söder om gravfältet daterar gårdarna till yngsta järnålder.

Ett 15 meter brett och sammantaget drygt 280 meter långt arbetsområde för VA-ledningar gav möjlighet till inblick i en gravfälts- och gårdsmiljö från yngsta järnålder. Den arkeologiska undersökningen kommer resultera i ny kunskap om gårdars organisation, samt dess lokalisering invid ett gravfält och en färdväg. Dokumentation av gravgömmor genererar information och kunskap om begravningssceremonier för och om de individer som gravsattes. Därmed skapas meningsfull kunskap om det samhälle från yngsta järnålder som fornlämningen representerar.

De enskilda undersökningarna bör enligt Riksantikvarieämbetets vägledning sättas in i ett större kunskapsbygge och ett vidare historiskt perspektiv. Till detta hör insikten om att gravfält utgör en nod i landskapsrummet av betydelse för bygdens invånare. En plats som brukats och återbrukats för begravningar under längre tidsskeden. Det nu undersökta gravfältet i Tvååkers västra del bör ses i en kontext med andra bosättningar i närområdet.

Närmre 400 meter mot nordväst finns platsen för en bosättning kallad *Lalatoften*, vilken undersöktes av Kulturmiljö Halland år 2010. Inom en 5 800 m² stor yta dokumenterades gårdslämningar från flera bebyggelsefaser; yngre bronsålder-förromersk järnålder, yngre romersk järnålder-folkvandringstid, sen folkvandringstid-vendeltid, sen vikingatid och tidig medeltid (Håkansson 2013). Omkring 250 meter sydost om gravfältet påträffades vid arkeologisk utredning 2015 en omfattande boplatz inom en 15 000 m² stor areal. Gårdslämningarna kan med god sanno-

Figur 7 Del av fågelfibula från gravfält påträffad vid arkeologisk förundersökning våren 2017.
Foto Bo Strömberg

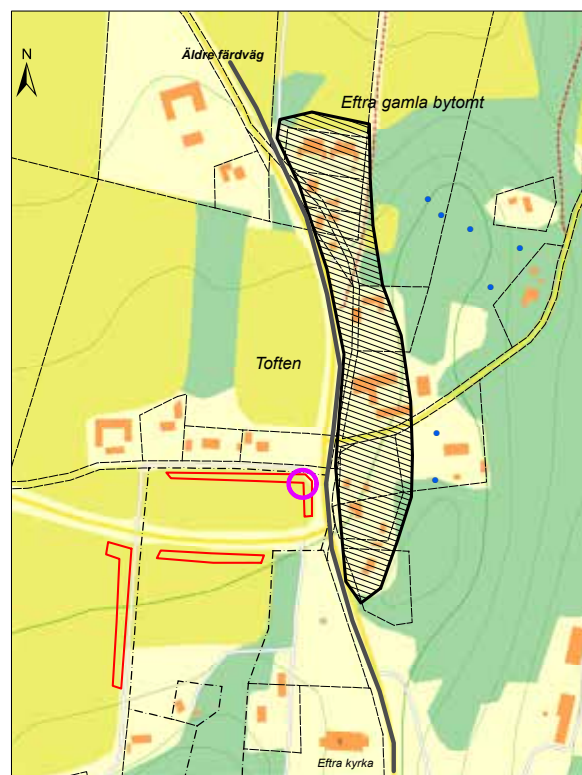
likhet knytas till yngre bronsålder och järnålder. Bosättningen var belägen på en svag förhöjning av sand nära ett dåtida vattendrag, som idag utgörs av den uträtade Tvååkers kanal (Streiffert 2016).

Nämnda tre lokaler ger information och kunskap om hur det lokala landskapet togs i anspråk och brukades med fokus på yngsta järnålder och äldsta medeltid. Färdvägen förbi yngre järnåldersgravfältet kan ses som en föregångare till den allmänt omtalade medeltida *Järnbärravägen*. Denna sträckte sig från det tidigmedeltida järnproduktionsområdet vid Järnvirke och Järnmölle, mot Galtabäcks hamnläge vid kusten. Resultat av arkeologiska undersökningar från början av 1990-talet och historiskt källmaterial påvisar bland annat järnhantering med hjälp av vattenkraft under 1100-talet (Vellev 2004).

Spår av vikingatida gård vid Eftra by

Eftra by är omnämnd i skriftliga källor under 1500-talet. Den nuvarande kyrkan är byggd 1822-1824. Traditionen berättar att en föregångare i form av en stavkyrka i trä ska ha funnits på platsen under 1000-talet. Byggnaden ska senare ha ersatts med en kyrka byggd i sten. En skifteskarta från 1810 visar en by med flertal gårdar på rad öster om och längs en färdväg från kyrkan i söder och 500 meter i nordlig riktning. Nuvarande landsväg har samma sträckning som dess på kartan inritade föregångare. På den äldre kartan finns ett markavsnitt benämnt *Toften* väster om landsvägen. Namnet indikerar plats för gårdsbebyggelse under sen vikingatid och tidig medeltid.

Figur 8 Karta – Lämningar vid Eftra by

Karta - Lämningar vid Eftra

0 12,5 25 50 75 100 125
Meters
© Länstyrelsen Hallands län, © Lantmäteriet geodatasamverkan

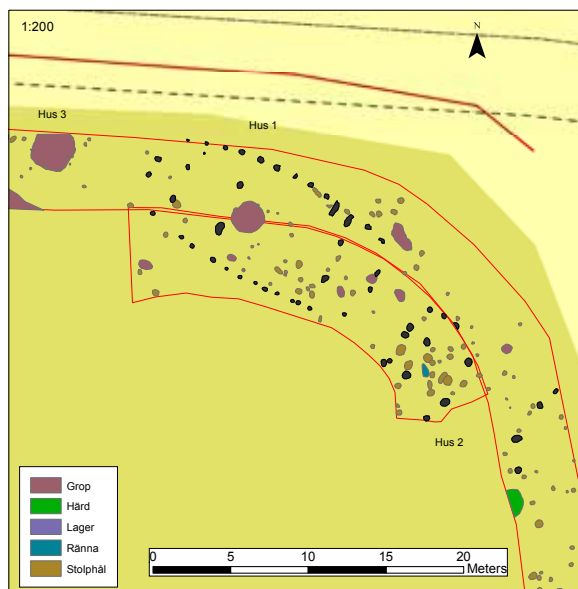
Ugrävningsytor
Dokumenterade långhus
och gropus - vikingatid
Hälsning - skålgropar
bronsålder

Förläggning av nya VA-ledningar planeras mellan Eftra by och Långasand vid stranden mot Kattegatt. En relevant fråga är om Eftra by med anor från medeltid har en tradition från förhistorisk bebyggelse? Det omgivande fornlämningslandskapet innefattar flera gravmonument från brons- och järnålder i form av högar, runda stensättningar och resta stenar. Därtill finns ett flertal platser med klippblock där ristningar i form av skålgropar och figurer huggits in under bronsåldern.

Förläggning av de nya ledningarna planerades inom öppna åker- och hagmarker väster om landsvägen, norr om nuvarande kyrka och söder om markavsnittet benämnt *Tofsen*. Arbetsområdets bredd varierade mellan 8 och 15 meter där matjordavsbaning inledde den arkeologiska undersökningen utförd av Kulturmiljö Halland år 2017. På en något breddad delyta dokumenterades strukturer av stolphål som utgjorde spår efter ett 20x6 meter stort långhus orienterat i nordväst-sydöst. Vinkelrätt mot nämnda byggnad återfanns ytterligare en huslämning till hälften framschaktad. Därtill påträffades även lämningar efter ett s.k. grophus, som utgjorde en mindre byggnad där hantverk bedrevs. En preliminär bedömning är att gården härrör från vikingatid. På de långsträckta grävningsytorna påträffades arkeologiska spår i form av anläggningar och fynd som påvisar bebyggelse från äldre stenålder och förromersk järnålder.

Den arkeologiska undersökningen utförd på långsmala grävningsytor kan liknas vid provschakt genom ett större boplatsoområde från förhistorisk tid. Resultatet kommer generera ny lokal kunskap om bebyggelseutvecklingen vid Eftra by från yngre järnålder, medeltid och mot sen historisk tid. Ny arkeologisk dokumentation i kombination med den rumsliga översikt som skifteskartor erbjuder, förtydligar bilden av en lokal bebyggelseomläggning under medeltid. Sett ur ett halländskt perspektiv utgör nämnda förändring ett exempel på en relativt allmän utveckling av landskapets äldre bybebyggelser. Ett förlopp som beskrivs i arkeologisk litteratur (Håkansson 2017).

Figur 9 Schaktplan med spår av långhus till gård från yngre järnålder. Arkeologisk undersökning senhösten 2017. Plan upprättad av arkeolog Ola Kadefors vid Kulturmiljö Halland, Halmstad.

Statistiska uppgifter uppdagsarkeologi Halland 2017

Det totala antalet beslutade ärenden år 2017 vid Länsstyrelsen Halland relaterade till 2 kap 11-13 §§ KML uppgick till 77 st. Därtill tillkommer 102 st meddelanden och yttranden genererade av förfrågningar och remisser till länsstyrelsen om fornlämningar. Antalet meddelanden och beslut i samband med skogsärenden där fornlämningar berörts inför avverkning, markberedning och plantering uppgick till 77 st. Antalet beslut relaterade till ärenden med ansökningar om att få bruka metalldetektor enligt 2 kap 18-20 §§ KML uppgick till 130 st.

Den sammanlagda beräknade kostnaden för uppdagsarkeologiska ärenden i beslut av länsstyrelsen under 2017 uppgår till 14 942 675 kronor, utan moms. Därtill har beslut tagits i ett antal ärenden där det arkeologiska uppdraget skett på löpande räkning. Detta oftast i samband med arkeologisk undersökning genom schaktningsövervakning.

Endast ett upphandlingsförfarande har genomförts av länsstyrelsen under år 2017. Ärendet gällde

en arkeologisk förundersökning av en större boplatz i Kungsbacka kommun. Fastighets- och byggföretaget önskade i detta fall ett upphandlingsförfarande enligt Kulturrådets författningssamling 19-20 §§ KRFS 2017:1, då kostnaden förväntades ligga mellan 5 och 20 prisbasbelopp. Det vinnande anbudet på 537 900 kronor utan moms, kom att utgöra 4% av i beslut sammantagna belopp för den uppdragsarkeologiska verksamheten om 14 942 675 kronor för år 2017.

I nedanstående tabell presenteras översikt av antal ärenden och dess geografiska anknytning i länet. Därtill ges i två diagram en kostnadsöversikt av den uppdragsarkeologiska verksamheten.

Sammanfattande ord

Under åren 2015 och 2016 var kostnaderna för den uppdragsarkeologiska verksamheten i Hallands län klart högre än för 2017. Detta beror på att länsstyrelsen under de två först nämnda åren beslutade om tillstånd till stora arkeologiska undersökningar efter

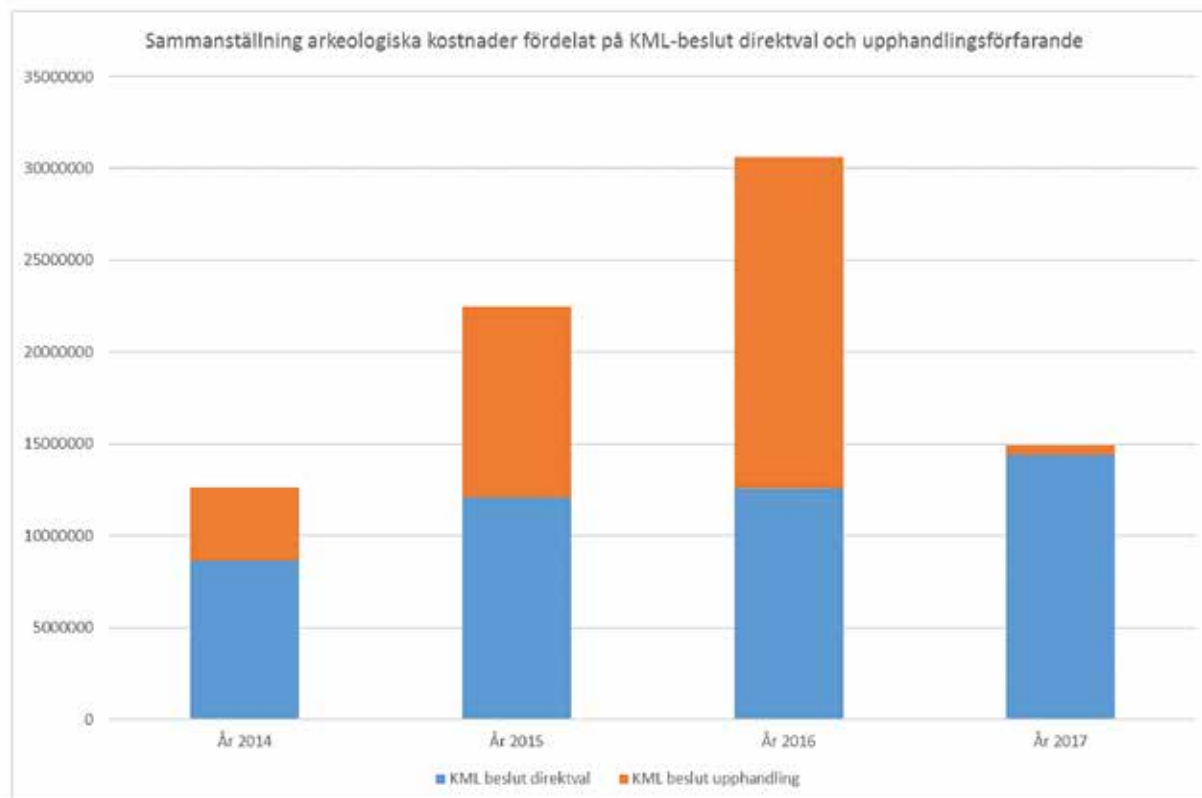
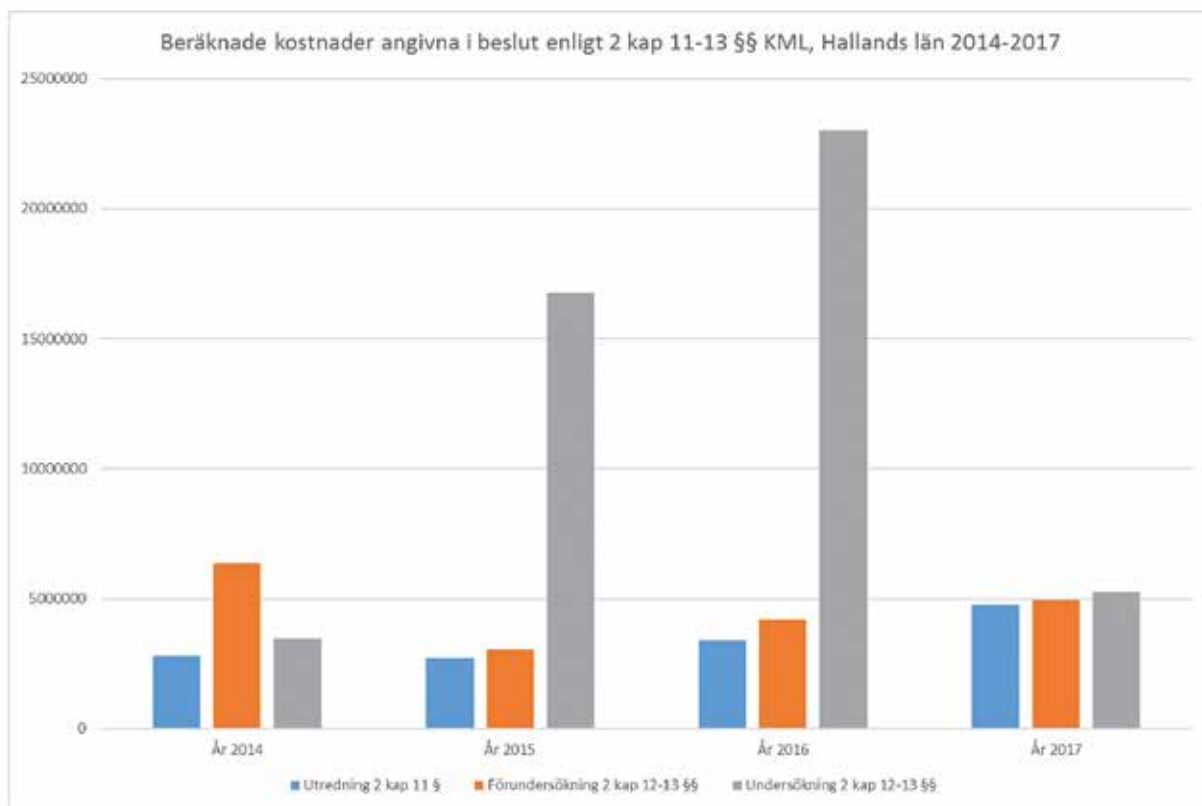
genomförda upphandlingsförfaranden. Under det gångna året har inget större arbetsföretag aktualiserat något behov av arkeologiska insatser av lika omfattande karaktär.

Halland är dock ett expansivt län. Fortsatta utbyggnader kommer påverka och direkt beröra fornlämningar, vilket genererar och motiverar arkeologiska insatser. Med erfarenhet från gångna decennier sedan 1980-talet har detta skett med skiftande intensitet likt en vågformad graf i ett diagram.

Sett ur kulturmiljölagens skrivningar arbetar länsstyrelsen för att bevara och vårda fornlämningar, samt sprida kunskap om dessa. Samhällets utbyggnad av bostäder, företagsområden och olika former av infrastruktur medför och motiverar arkeologiska insatser. I detta sammanhang verkar länsstyrelsen för att ny kunskap ska vinnas om de samhällen som fornlämningarna representerar, och att denna kunskap förmedlas.

År 2017							
Beslut	Kungsbacka	Varberg	Falkenberg	Halmstad	Hylte	Laholm	Summa
Antikvarisk kontroll				1			1
Arkeologisk utredning Steg 1				1			1
Arkeologisk utredning Steg 2	8	4	4	2	1	3	22
Marinarkeologisk utredning							
Förundersökning	5	8	4	5	1	3	26
Förundersökning avgränsande	1			1			2
Undersökning/Schaktkontroll		2	1	4			7
Arkeologisk undersökning	1	3	1	2		1	8
Efterundersökning							
Forskningsgrävning						1	1
Tillstånd till ingrepp i fornl.	2	3	1	2		1	9
Meddelanden/Yttranden	20	27	18	18	7	12	102
Metalldetektortillstånd							130
Skogsbruksärenden							77
Summa	37	47	29	36	9	21	386

Fördelning av beslut enligt 2 kap 11–13, 18-20 §§ KML i Hallands län 2016.

Maskinavbanning av matjord vid Vessingehögen. Från öster. Foto Bo Strömberg.

Litteratur

Fors, T. 1998. *Boplatslämningar från bronsålder och äldre järnålder i Elestorp. Halland, Tjärby socken, Elestorp 7:570, Raä 59*. Arkeologiska rapporter från Hallands läns museer 1998:3.

Håkansson, A. 2013. *Lalatoften i Tvååker. Bebyggelselämningar från järnålder och medeltid*. Arkeologisk förundersökning 2009 och undersökning 2010. Halland, Varbergs kommun, Tvååkers socken, Tvååker 14:48, RAÄ 88, Arkeologiska rapporter från Hallands läns museer 2013:5. Kulturmiljö Halland.

Håkansson, A. 2017. *Bebyggelsehierarkier och bylandskap. Om övergången mellan vikingatid och tidig medeltid ur ett halländskt perspektiv*. Hallands Läns museers Skriftserie No 13. Lund Studies in Historical Archaeology 20. Halmstad och Lund.

Streiffert, J. 2016. *Härdar, gropar och stolphål. Spår av förhistorisk verksamhet i Tvååker. Hallands län, Halland, Varbergs kommun, Tvååkers socken, Tvååker 11:12*. Arkeologisk utredning. Rapport 2016:31. Arkeologerna.

Tegn timer, S. 2015a. *Boplatser vid vadet. Halland, Halmstads kommun, Eldsberga socken, Eldsberga 33:1, Eldsberga RAÄ 151*. Arkeologisk undersökning 2013. Arkeologiska rapporter från Hallands läns museer 2015:7. Kulturmiljö Halland.

Tegn timer, S. 2015b. *Slaget vid Genevad. Halland, Eldsberga socken, Halmstads kommun, Eldsberga 33.1, Eldsberga 162*. Förundersökningen utförd 2013. Fördjupad arkeologisk förundersökning. Kulturmiljö Halland.

Tegn timer, S. 2015c. *Boplatslämning och stensättning med milsvid utsikt i Elestorp. Halland, Tjärby socken, Laholms kommun, fastighet Elestorp 7:445 och 7:570, RAÄ 75 & 78*. Arkeologisk undersökning 2013. Arkeologiska rapporter från Hallands läns museer 2015:6. Kulturmiljö Halland.

Vellev, J. (red.) 2004. *Jernmøllen i Halland: arkæologiske undersøgelser 1993-1995*. Hikuin 31. Moesgård.

Wranning, P. 2011. *Tjärby Södra. Bosättningar och gårdar från bronsålder och förromersk järnålder. Halland, Tjärby socken, Tjärby 10:2, RAÄ 69*. Arkeologiska Rapporter från Hallands Läns museer 2011:1. Kulturmiljö Halland.

Wranning, P. 2015. *Tjärby - lokala sedvänjor och långväga kontakter : förromerskt grav- och byggnadsskick ur ett halländskt perspektiv*. GOTARC. Serie B, Gothenburg archaeological theses 67. Hallands Läns museers Skriftserie No 12.

Unstraight Halland 2017

Resultat från
insamlingsprojektet

Hallands kulturmiljöer rymmer många intressanta berättelser och perspektiv som av olika skäl inte tidigare berättats eller på annat sätt uppmärksammats. Många människor har ignorerats eller valts bort i historieskrivningen, inte sällan beroende på att man på olika sätt avvikit från samhällets normer. Det finns ett behov av att lyfta fram dessa förbisedda, dolda eller bortvalda berättelser och perspektiv så att Hallands historia kan återspeglas på ett så mångfacetterat, jämlikt och inkluderande sätt som möjligt. Inom Länsstyrelsens paraplyprojekt Det tysta kulturarvet ska därför olika perspektiv som annars inte får så stort utrymme i vår historieskrivning lyftas. Under 2017 var insamlingsprojektet Unstraight Halland först ut.

Insamlingsprojektet är framtaget tillsammans med Unstraight museum som har erfarenhet av att ta fram berättelser och platser med berättelser kring just dessa frågor. Unstraight Museum bjöd även in Lesbisk Makt som samarbetspartner i projektet. Målet var att samla in HBTQI berättelser kopplade till fysiska platser i Hallands län. HBTQI är ett paraplybegrepp för homosexuella, bisexuella, intersexuella, transpersoner samt andra personer med queera uttryck och identiteter. Oftast används HBTQ som samlingsbegrepp, men i insamlingen har vi valt det bredare HBTQI begreppet. Insamlingen skulle ske genom upprop och intervjuer, samt i samarbeten med museer och arkiv med kännedom om historiska händelser med unstraight relevans.

**HALLAND
+
HBTQI
= SANT**

**VI SÖKER
HBTQI-HISTORIA
I HALLANDS LÄN
INSAMLING HÖST 2017**

Vi vill höra berättelser om den första kärleken, avgörande ögonblick, historier om att komma ut, händelser som satt djupa spår och om identiteter som fått växa. Vi vill motverka traditionen av ignorans och glömska av HBTQI-personer när det kommer till historieskrivning. Därför samlar The Unstraight Museum och Länsstyrelsen Hallands Län i samarbete med Lesbisk makt in HBTQI-historia kopplad till olika platser i länet.

HUR DELAR JAG MIN HISTORIA?
Fyll i formuläret på www.lansstyrelsen.se/halland/unstraight

Kontakta oss på halland@unstraight.org om du har frågor kring projektet.

The Unstraight Museum
LÄNSSTYRELSEN HALLAND
Region Halland Kultur i Halland

Fig 1. Affisch från insamlingen som Unstraight museum tog fram.

Tyvärr visade det sig svårt att genom upprop få in berättelser till projektet utan det stod snart klart att uppsökande intervjuer på plats eller genom telefon var det bästa sättet att få in det önskade materialet. Ur dessa transkriberade intervjuer kan flera berättelser och platser plockas ut som ger en första inblick

Hallands historia ur ett HBTQI perspektiv. Mycket kretsar kring nattklubben Nightlife i Halmstad, men även andra, mer inofficiella mötesplatser i länet tas upp, liksom betydelsen bibliotek och skolor under komma-ut processen.

Intervjuerna och utvalda teman

Intervjuerna tecknar i sin helhet en intressant HBTQI historia av Halland och till viss del även en historisk karta, som vi tror kan vidareutvecklas. Intervjuerna och berättelserna bjuder på gemenskap och glädje, men även på motstånd och svårigheter. För att skydda informanternas integritet har vi valt att presentera projektet med utgångspunkt i teman istället för individ.

”Sen hände det ju en del saker i USA och det rapporterades om det på TV. Det var ju en rörelse på gång. Hela tiden kände man att det hände någonting i världen som gjorde att vi skulle komma vidare. År 1979 var det ju den stora demonstrationen vid Socialstyrelsen där också många sjukskrev eftersom homosexualitet klassades som en sjukdom, de sjukskrev sig med anledningen av att de ”kände sig lite homosexuell.”

Historiska platser och skeenden

Fram till 1944 var homosexualitet förbjudet enligt svensk lag. Sedan blev det klassat som en sjukdom fram till 1979. Det är inte konstigt att vår unstraighta historia är en dold historia som behöver tydliggöras för att inte bli bortglömd. Få platser har nämnts från dessa tidsperioder. Riksorganisationen RFSL startades 1950, men i Halland grundades en lokalavdelning först 1983. I en berättelse beskrivs 1970-talets situation och hur man då söker kontakt med andra via annonsering i tidningar men även hur många sökte sig till större städer, framför allt Stockholm, för att undvika ett alltför begränsande liv i den lilla orten. I en annan beskrivs den process som pågick i slutet av 70-talet för att få bort sjukdomsstämpeln.

”Det var i den vevan (1982 – 83) som det lades ett betänkande till riksdagen, Homosexuella och samhället, väldigt många bra förslag bland annat om partnerskap. Det kändes som att nu är vi på väg någonstans! Alla som kan sin historia vet ju att det var 1984 som dom där stora feta löpsedlarna kom upp över allt om att bögpesten hade spridit sig. Så det där betänkandet som nästan var klubbat och klart om att det skulle bli bättre drogs ner i en dokumentförstörare. Det blev ingenting av det och folk tvingades tillbaka in i garderoben. Jag hade ju tagit hela steget ut och det blåste väldigt snällt. Det är också en historia som inte bara ”Jonas Gardell och stockholmarna delar. Jag kan tänka mig, eller jag vet att det är så, att det var ännu värre att vara på en liten ort då. Det fanns inte samma stöd. Jag har rätt många som inte längre är med oss här i livet.”

När homosexualitet inte längre klassades som sjukdom så hände inledningsvis ganska mycket som förbättrade situationen. Men när samtidigt HIV viruset började sprida sig skapades en rädsla som gjorde att processen stannade av.

”Vi informerade i skolan. Ett tag informerade vi ju hur många klasser som helst i hela Halland. Vi såg ju en möjlighet att inte bara prata kondomer utan också prata om vår sexualitet och att vara öppen. Vi besökte också dom där inofficiella träffställena och hade fika med oss. På Östra stranden var det ju billragging på kvällarna. Så där satt vi med fikakorgen och kondomer.

Då hade vi den där militärbussen som vi använde. På helger delade vi ut kondomer i Varberg, Falkenberg och Laholm. Mellan åkte vi i bussen. Vi hade brinnande hjärtan och vi ville ha en förändring.”

”Sen kom ju nya betänkanden i riksdagen. År 1995 kom ju förslag till ändring i lagen som berörde partnerskap. Då pratade vi ju väldigt mycket med våra politiker här och det var en sexualpolitisk debatt som vi drev. Det kom insändare i tidningen från vissa religiösa håll som jag svarade på. Då var dom ju inte sena från Radio Halland med att det ville intervju debattörerna.”

”Sen omkring år 1996 fick vi nys om en lokal på Stålverksgatan 2. Det var en fantastisk syn! Den hade stått tomt hur länge som helst, ingenting fungerade i huset. Men det var några som ville hyra ut den till oss. Där var tjocka lager med damm och rök. Bara städningen av lokalerna tog månader. Sen målade vi allting nytt. Vi fick en hel årshyra gratis om vi gjorde sakerna själva. Så vi jobbade som bara den! Det svetsade ju samman gruppen jättemycket. Sen var det en period med gigantiska fester och fikakvällar som var välbesökta. Vi pratade hundratals människor alltså! Det här är alltså Nightlife och Bunker bar. Bunker bar var källaren, som vi först kom igång med. Där hade vi bara ölservering.”

Samtidigt hade en rörelse startat som inte gick att hejda, en strävan efter frigörelse och önskan till förändring höll processen igång.

Platser för fest och möten

RFSLs lokalförening i Halmstad (1983 -) blev snabbt betydelsefullt för regionens HBTQI personer och växte snabbt. På 1990-talet var föreningen landets tredje största medan det idag ligger långt betydligt längre ner på listan. Inledningsvis hade föreningen en källarlocal på Andersberg och höll fester i olika föreningslokaler. Först 1996 fick man egen lokal på Stålverksgatan.

Nightlife på Stålverksgatan skildras i flera av berättelserna med stor kärlek och saknad. Festerna och aktiviteterna som RFSL hade på Stålverksgatan hade ett stort upptagningsområde. En insamlad berättelse berättar att man hade tagit sig dit med tåg från Småland och andra berättar om att gäster kom från hela Halland och Skåne och Göteborg med. Så småningom i samband med ett generationsskifte i styrelsen kom Nightlife att stängas ner varpå man flyttade till ABF huset:

Idag anordnas HBTQ, Queer och Pridefester på olika barer och ställen i Halmstad, medan Mymlans café är en mer vardaglig träffpunkt som har öppet en dag i veckan. Vikten av ett ställe för möten och fest betonas i flera intervjuer.

Andra platser som nämns frekvent i intervjuerna är också de mer inofficiella mötesplatserna, både i Halmstad (Norre Katts Park, Östra stranden, Galgerget), Laholm (Mellbystrand, Lagans mynning) och Varberg (Kärleksparken). Idag har mobilappar och internet till delar tagit över deras funktioner som mötesplatser.

Vikten av RFSL's caféverksamhet har också omnämnts ur ett mer hjälpande perspektiv, i synnerhet trans-caféet som fångade upp människor som som ibland befann sig i identitetskris, där en del mår mycket dåligt. Trans-caféet lockade folk från hela Halland.

Platser för identitetsskapande

Förutom platserna för fest och möten, såsom Nightlife och trans-caféet så omnämns en rad platser som mycket centrala för just identitetssökande och identitetsskapande, och i synnerhet för ungdomar som kan ha funderingar kring sin sexualitet och könsidentitet. Skolor och bibliotek är platser som har en mycket viktig roll här. En intervju omnämner dock det skrala innehållet på biblioteket om HBTQI perspektiv. Det här var dock på 1980-talet och man får hoppas att utbudet idag inte är så begränsat och nedslående till sin karaktär.

Fördomar och okunskap

I flera berättelser beskrivs Halmstad som en öppen och gayvänlig stad men samtidigt så vittnar flera intervjuer om hur fördomar och okunskap fortfarande är ett problem i vardagen. Detta är inte direkt platsrelaterat mer än väldigt generellt: som att det är arbetsmiljörelaterat, sjukvårdsrelaterat eller förekommer på allmän plats. Det finns en stor okunskap i bemötande, inte minst inom sjukvården, och kanske då i synnerhet av transpersoner och i föräldraskap. Här efterfrågas kompetenshögande åtgärder.

Stadsbiblioteket i Halmstad och gymnasieskolan i Halmstad - platser som har stor betydelse för identitetsskapande, har vid några tillfällen haft en aktivitet som kallats "Låna en fördom". En av de fördomar man kunde låna var en transsexuell:

"Året efter var jag på stadsbiblioteket för då hade hela stan gjort en sån aktivitet, "låna en fördom". Jag var ju där som transsexuell men det fanns både lottovinnare och kåkfarare, militär och handikappad, blind och uteliggare. Lite olika typer utav människor. Då fick folk komma dit och ställa sig i kö till dom olika fördomarna som dom ville låna. Jag var väl utlånad hela tiden men det var väl inte alla som var det."

Unstraight Halland och framtiden

Insamlingen har bara börjat. From april 2018 går insamlingen över till Hallands kulturhistoriska Museums arkiv i Varberg (Länsarkivet) där insamlingen lever vidare. Vi tror och hoppas att på detta vis få in ytterligare både samtida och historiska unstraighta platser och berättelser till arkivet då detta är perspektiv som till stora delar saknas i det halländska arkivet. Sammanlagt har 12 intervjuer genomförts, 5 berättelser kommit genom vårt webbformulär och 1 berättelse från ett tidigare sammanhang har donerats. Genom Länsarkivets hemsida kan man fortfarande lämna unstraighta berättelser om platser och skeenden.

Kyrkliga kulturminnen

Länsstyrelsen har enligt tillsynsplanen gjort tillsyn på tio kyrkliga kulturminnen. Tillsynen föranledde inte några ingripanden enligt kulturmiljölagen. Vid tillsynen uppmärksammades vissa mindre vård- och underhållsbehov.

Länsstyrelsen medverkar i den regionala samrådsgruppen för de kyrkliga kulturminnena i Göteborgs

och Växjö stift. Med verkan har stor betydelse för att skapa samsyn kring hur detta viktiga kulturarv ska kunna bevaras, utvecklas och förnyas.

Inflödet av ärenden under 2017 har varit något lägre än året innan. Under året har det bland mycket annat genomförts åtgärder i Förlanda, Grimeton, Harplinge och Sällstorps kyrkor.

Sällstorps kyrka. Foto: Emma Östlund

Kvarnadalen i Sällstorp – nytt byggnadsminne

Daniel Cardell

Kvarnadalen i Sällstorp utanför Veddige i norra Halland blev under året länets femtioförsta byggnadsminne. Den här artikeln baseras på beslutet om byggnadsminnesförklaring som grundades på den byggnadsminnesutredning som skrevs av Niklas Greve år 2016.

Historisk bakgrund

Halland är ett landskap med många bäckar och åar som rinner från det höglänta inlandet ner mot slättbygderna vid havet, och det har länge funnits goda förutsättningar att använda vattnets kraft.

I Ulvatorpsbäcken finns en fallhöjd på nästan 60 meter, där vattnet rinner från en källa i en höglänt mosse ut i jordbrukslandskapet. Förutsättningarna för kvarndrift har därför varit mycket goda och man tror att kvarnlägena vid Ulvatorpsbäcken har sitt ursprung från mitten på 1600-talet, med bekräftade uppgifter om elva skvaltkvarnar på platsen år 1697.

Skvaltkvarnarna har varit husbehovskvarnar, avsedda för gårdarnas egna behov och samägts av en eller ett par gårdar bland bönderna i Ulvatorp, Råryd och Svenstorp i Sällstorps socken och Vallby i Veddige socken. Åtta av kvarnarna finns dokumenterade i landsbeskrivningen för Hallands län från 1729 och vid 1800-talets början kulminerade antalet med femton kvarnar utmed bäcken. De var i kontinuerlig drift fram till 1920-talet och någon kvarn ska även ha malt sporadiskt under andra världskriget.

Platsen idag

I dag återstår åtta skvaltkvarnar, inklusive dämmen och kanaler. Det finns även ruiner av sju kvarnlägen, inklusive grundstenar till kvarnbyggnader, dämmen, kanaler och fundament för rännor längs med bäckens lopp av de totalt femton kvarnplatserna. När det gäller de befintliga skvaltkvarnarnas ålder är det inte fastställt med säkerhet, men flera av dem har årtal inristade och det äldsta anger år 1771.

Kvarnbyggnaderna är mycket lika till utseende och byggnadskick: relativt små, rektangulära byggnader med gavelentré. De är huvudsakligen uppförda i skiftesverk, som är en av de vanligaste byggnadsteknikerna bland Hallands kvarnbyggnader.

Utöver Stora och Lilla dämm har varje enskild kvarn ett eget dämme, vars konstruktion är likartad för samtliga kvarnar i Kvarnadalen, där vattnet leds in i en kanal och vidare in i en lutande träränna. Även utformningen av kvarnmaskineriet har stora

likheter kvarnarna emellan, delvis på grund av de senaste decenniernas restaureringar, och exempelvis är stenkarens utformning i det närmaste identisk i alla kvarnar. Det finns däremot en viss variation i skovelhjulens utformning, särskilt mellan den kvarn som troligtvis är den äldsta och de som fick nya hjul år 2001. Malstenarna är relativt stora för sammanhanget och flera har en diameter på 120–130 cm.

Skillnaderna mellan kvarnbyggnaderna märks framför allt i taktäckningen, som varierar mellan tegel och vass. Flera av skvaltkvarnarna har den äldre typen av takkonstruktion, bestående av en enda ryggås med tillhörande sparrar. I de fall taktäckningens bytts ut mot tegel har det tillkommit en sidoås per takfall.

Merparten av kvarnanläggningarna har restaurerats flera gånger mellan 1991–2015. Tak har lagts om och utsatta delar av träet har bytts ut i exempelvis skovelhjul, ränna och dämmen, och några byggnader har även delvis klätts med panel. Veddige-Ås-Sälls-

En av kvarnarna sedd nedströms från bäcken, med ingång på gaveln och delar av anläggningarna i bakgrunden. Bilden tagen under hösten 2017.

torps Hembygdsförening har utfört restaureringarna med hjälp av kunniga hantverkare och delvis med stöd av Länsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet.

Grunderna för byggnadsminnesförklaringen

Enligt Kulturmiljölagens 3 kap 1§ får den ”byggnad som har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde eller som ingår i ett bebyggelseområde med ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde (...) förklaras för byggnadsminne av länsstyrelsen.”. Grunden för utnämningen av Kvarnadalen till byggnadsminne är därför en sammanlagd bedömning av dess kulturhistoriska värden.

Kvarnadalen är en uppskattad kulturmiljö som ligger i ett populärt naturområde utmed Hallandsleden och som genom sin lokalisering, och hembygdsföreningens omvårdnad, har blivit både välkänt och välbesökt. Dess betydelse som kulturmiljö för Halland i allmänhet och det lokala sammanhanget i synnerhet är därför förhållandevis stort.

Som kulturmiljö bär skvaltkvarnarna på flera olika typer av värden, varav det mest framträdande är att de utgör en företeelse som får betraktas som oerhört sällsynt, om inte unik i landet. Det är högst anmärkningsvärt med åtta välbevarade skvaltkvarnar inom ett så avgränsat geografiskt område.

Bilder på tre av kvarnarna tagna av Torsten Lenk 1921, från Göteborgs Stads-museums arkiv (GmhD:2131, GmhD:2130, GmhD:2489).

Utöver sällsyntheten ligger en stor del av det kulturhistoriska värdet i att både de individuella kvarnmiljöerna och Kvarnadalen i sin helhet är ett läsbart tidsdokument, som har stor potential som samhällshistorisk kunskapskälla.

De kvarvarande kvarnmiljöerna bildar tillsammans med dämmen, intagskanaler och välbevarade ruiner en geografiskt avgränsad pedagogisk helhet, som på ett greppbart sätt berättar om de förberedelser, det arbete och samarbete som krävdes för att få kvarndriften att fungera. Tillsammans ger detta en inblick i 1700- och 1800-talens halländska bondesamhälle och en tydlig uppfattning om kvarndriftens stora samhälleliga och ekonomiska betydelse.

Kvarnverksamhetens långa kontinuitet på platsen är ytterligare en aspekt av dess kulturhistoriska värde, genom att det är en förindustriell miljö som brukats på mestadels samma sätt från 1600-talet och en bit in på 1900-talet.

Kvarnarna är mestadels välbevarade och i bra skick, och har höga värden utifrån ett byggnadshistoriskt perspektiv.

Den sammantagna bedömningen blev att Kvarnadalen är en mycket säregen kulturmiljö där de välbevarade enskilda kvarnanläggningarna tillsammans utgör en pedagogiskt avläsbar helhet som är väl lämpad att företräda sin bebyggelsekategori bland länets byggnadsminnen, och blev därför utnämnd av Länsstyrelsen till Hallands femtioförsta byggnadsminne.

Under året har vi arbetat med fornvårdsskyltning. Vi har tagit fram en ny layout för skyltning för s. k nodplatser i landskapet med en ny logotyp. Den första kommer upp under försommaren 2018 på Hagbards galge som blir vår första nodplats.

Nodskylten informerar om andra besöksvärda fornlämningar som ingår i Länsstyrelsens fornvårdsprogram och som anknyter till temat för den aktuella skyltningen.

Vid Hagbards galge är det Ätradalens fornlämningar som är i centrum. Andra nodplatser som planeras är Fjärås bräcka, Ny Varberg och Lugnarohögen.

alens mningar

Ätradalens har många unika fornlämningar i huvudsak från bronsålder och järnålder. Här finns gravar, hållristningar, gamla vägsträckningar och en fornborg. I skogarna finns även stora områden med övergiven åkermark (fornåkrar) från dessa tidsperioder. Lämningarna ger en bild av hur människor levde och verkade i trakten sedan jordbruket introducerades för cirka 6 000 år sedan fram till kristendomens etablering på 1000-talet.

Flera av platserna ingår i Länsstyrelsens fornvårdsprogram. Det betyder att vi vårdar och informerar om fornlämningarna så att alla kan ta del av landskapets spännande historia.

1 HAGBARDS GALGE

Enligt traditionen var det här som sägnen om den norske prinsen Hagbard och kungadottern Signe utspelade sig. Det är en vikingatida historia med tragiskt slut där Hagbard hängs mellan två stenblock. De två stenarna närmast vägen kallas därför Hagbards galge. Samtliga resta stenar är gravmarkeringar från mellersta bronsåldern. På tre av dem finns samtida hållristningar med ringfigurer, människofigurer och skepp.

Fabled burial site with rock carvings, dating from the Bronze Age.

2 KUNGSBJÄR ELLER KUNGSBERGET

Högt upp på en bergkulle en kilometer väster om Hagbards galge ligger en fornborg med vidsträckt utsikt över bygden. Enligt traditionen bodde kung Sigar här, far till Signe i legenden om Hagbard och Signe. På bergets norra sida och i öster finns en flera meter bred och 225 meter lång stenvall som har inhägnat fornborgen. I söder och väster avgränsas anläggningen av stup. Fornborgar dateras i regel till järnålder, men kan även ha använts under yngre bronsålder.

A prehistoric hill fort with panoramic views. Visits require a long walk.

Särestads gravfält och Hagbards kulle

3 SÄRESTADS GRAVFÄLT OCH HAGBARDS KULLE

Särestads gravfält innehåller närmare 50 gravar av varierande slag. Många utgörs av resta stenar men här finns även stensättningar och högar. På några av de resta stenarna finns hållristningar. På andra sidan vägen ligger en stor gravhög från bronsåldern. Den kallas Hagbards kulle, är cirka 5 meter hög och har en diameter på över 30 meter. Hagbards kulle är platsens äldsta synliga grav och dateras till äldre bronsåldern. Gravfältet har dock sannolikt använts ända fram till järnålderns slut.

A large burial ground that was in use during both the Bronze and Iron Ages.

4 HÖGAR LÄNGS VÄGEN

Den gamla landsvägen som passerar Hagbards galge är en del av en äldre vägsträckning genom det halländska landskapet. På flera sträckor, som här i Asige, kan man se gravhögar längs med vägen. Kanske kan dessa berätta om vägsträckningens höga ålder som kommunikationsled? Dessa gravar dateras oftast till äldre bronsålder.

Old roads through Halland are often lined with prehistoric burial monuments, as here in Asige.

5 ÖINGE TREUDDAR

Några kilometer sydost om Asige, vid gården Bostället, finns två av Sveriges många treuddar. De är troligtvis stensatta gravar, men kan också ha varit kultplatser. Treuddarna kännetecknas av sin speciella form med långa utsträckta armar. De två treuddarna i Öinge är 33 meter långa och gräsbevuxna. De brukar dateras till yngre järnålder.

The triangular stone settings in Öinge are possibly the largest of this kind in Sweden.

Öinge treuddar som det kan ha sett ut under byggnation.

8 MUNKAKYRKAN

I Årstad nära den gamla vägsträckningen och i anslutning till Årstads hembygdsgränd ligger en oval domarring byggd av 29 stenar. Domarringar är ett slags gravar som började anläggas vid bronsålderns slut och som blev vanligare under mellersta järnåldern.

In Årstad there is a wide stone circle. This type of burial monuments emerge in at the end of Bronze Age but gets more common later during Iron Age.

9 TRÖINGEBERG

I Tröingeberg finns en mängd gravar från både brons- och järnålder bevarade. Här finns möjlighet till härliga promenader i ett landskap med vidsträckt utsikt.

In Tröingeberg you find a landscape with many ancient monuments and panoramic views, suitable for pleasant walks.

10 SANNAGÅRDSGRAVFÄLTET

Vid vägen mellan Vinberg och Ljungby och på den närliggande golfbanan finns ett gravfält som används under både brons- och järnålder. Sammanlagt finns här fyra högar och tre stensättningar.

A burial ground with a view, situated on a golf course.

VILL DU VETA MER?

Asigeområdet är starkt förknippat med den gamla sägnen om Hagbard och Signe. Vill du veta mer om berättelsen och om fornlämningarna i bygden?

Ladda ner en broschyr om detta med hjälp av QR-koden.

6 ÖINGE HÄLLKISTA

Under slutet av stenåldern för cirka 2 000 f. Kr. byggdes ett slags gravar som kallas hällkistor. De flesta finns i Småland och Västergötland. De består av stående stenhällar med täckande takblock. Längden varierar vanligtvis mellan tre och tio meter. Öinge hällkista är endast 2,8 x 1 meter och är belägen vid kanten av en gravhög. Högen har sannolikt anlagts efter hällkistans användningstid, i samband med att platsen återanvänts under äldre bronsålder.

A stone cist dating from around 2000 BC, partly covered with a burial mound from the Bronze Age.

7 KLOCKESTENARNA

Vid Vastad väster om Slöinge ligger Klockestenenarna, en så kallad skeppssättning. Namnet lär komma av att kyrkans klocka har gjutits nära platsen. Skeppssättningar dateras i allmänhet till både yngre bronsålder och yngre järnålder.

A stone ship situated by the roadside close to Vastad.

Länsstyrelsen i Halland 2018
Illustrationer: Särestads gravfält, Öinge treuddar och Munkakyrkans domarring av Stefan Gustafsson

www.lansstyrelsen.se/halland

Byggnadsminnen i Hallands län

*Halland har för närvarande 51 byggnadsminnen varav fyra statliga (markeras med *). Riksantikvarieämbetet ansvarar enligt kulturmiljölagen för de statliga byggnadsminnena. Inom parentes anges sockentillhörighet och året för byggnadsminnesförklaringen.*

Laholms kommun

- 4. Wallens slott (Våxtorp 1978)
- 8. Bollaltebygget (Knäred 1980)
- 16. Skottorps slott (Skummeslöv 1986)
- 29. Backstugan i Fladalt (Våxtorp 1994)
- 43. Västralt 2:10 (Knäred 2007)
- 45. Vippentorpet (Ysby 2009)
- 46. Hausknechtska huset (Laholm 2009)
- 48. Doktorn 5, Bögh-Andersens villa (Laholm 2011)
- 49. Edenberga Brandstation (Ränneslöv 2015)

Halmstads kommun

- 2. Brokorpssgården (Halmstad 1977)
- 3. Kirsten Muncks hus (Halmstad 1977)
- 7. Särtdals kvarn (Harplinge 1980)
- 12. Wapnö slott (Vapnö 1983)
- 20. Halmstads slott (Halmstad 1935)*
- 25. Tylöns fyrplats (Söndrum 1935)*
- 26. Gråmunken 1, fd Televerket i Halmstad (Halmstad 1993)
- 27. Biografen Röda Kvarn (Halmstad 1994)
- 36. Mostorp (Getinge 2003)
- 42. Norreport (Halmstad 2007)
- 40. Bruno Mathssons sommarhus (Söndrum 2007)

Hylte kommun

- 15. Rydöbruks missionshus (Torup 1986)
- 37. Brunnsbacka sågkvarn (Södra Unnaryd 2003)
- 41. Slätteryds byskola (Södra Unnaryd 2007)

Falkenbergs kommun

- 10. Olofsbo hembygdsgård (Stafsinge 1982)
- 13. Tullbron (Falkenberg 1984)
- 14. Borgen Hällerup (Ljungby 1986)
- 39. Falkenbergs stadshus (Falkenberg 2006)

Varbergs kommun

- 1. Åkrabergs ladugård (Värö 1963)
- 6. Societetshuset i Varberg (Varberg 1980)
- 18. Långanskogen (Sibbarp 1991)
- 21. Varbergs fästning (Varberg 1935)*
- 22. Åsklosters kungsgård (Ås 1935)
- 23. Lindhofs kungsgård (Lindberg 1935)
- 28. Sunvära kvarn (Värö 1994)
- 30. Grunnarp 3:12 (Valinge 1994)
- 33. Båtsmanstorpet nr 152 Hallmans (Valinge 1995)
- 34. Grimetons radiostation med radiobyn (Grimeton 1996)
- 44. Hägareds gård (Tvååker 2009)
- 47. Varbergs teater (Varberg 2011)
- 50. Åkrabergs gård (Värö 2016)
- 51. Kvarnadalen (Sällstorp 2017)

Kungsbacka kommun

- 5. Wea kaptensgård (Släp 1979)
- 9. Äskhults by (Förlanda 1980)
- 11. Märtagården (Onsala 1982)
- 17. Stolpboden på Särö (Släp 1987)
- 19. Tjolöholms slott (Fjärås 1991)
- 24. Nidingens fyrplats (Onsala 1935)*
- 31. Knapegården (Onsala 1995)
- 32. Riksdagsmannagården i Axtorp (Förlanda 1995)
- 35. Vallda metodistkapell (Vallda 2000)
- 38. Särö kyrka (Släp 2005)

Karta/illustration: Willy Lindström/Tecknargården

Årsredogörelse 2017

Administrativa uppgifter

Personal

Länsantikvarie Hans Bergfast
Fornvårdstekniker Lena Berglund
Antikvarie Niklas Greve t o m 2017-08-06
Antikvarie Jessica Jönsson t o m 2017-09-17
Antikvarie Jenny Nord
Antikvarie Bo Strömberg
Antikvarie Emma Östlund

Publikationer

Ur Länsstyrelsens meddelandeserie 2017:
2017:2 Arvet till framtiden- Kulturmiljöfunktionens
årsredogörelse 2016
2017:13 Hällristningar i Efra socken del 2, Halland
2017:14 Hällristningar i Skrea socken Halland
2017:15 Hällristningar i Rävinge socken Halland del 1
2017:12 Byggnadsminnesutredning Severin Nilsons ateljéstuga
2017:11 En tidigmedeltida fartygslämning vid Morups tånge
2017:17 Två hällristningar i södra delen Fjärås socken Halland

VOLYMER OCH KOSTNADER Avser verksamhet 43*	2017	2016	2015
Årsarbetskrafter män	2,3	2,9	2,2
Årsarbetskrafter kvinnor	2,4	2,3	2,7
Andel av totala årsarbetskrafter (%)	2,85	3,23	3,12
Verksamhetskostnad inkl. OH (tkr) totalt	6 9237	255	7 008
Andel av totala verksamhetskostnader (%)	3,77	4,26	4,11
Antal ärenden, inkomna och upprättade	789	678	697
Antal beslutade ärenden	732	696	790
Antal ej beslutade ärenden äldre än två år	0	0	0
Bidragsutbetalningar där Länsstyrelsen gör utbetalningen (tkr)	0	820	1 202

BRUKARUNDERSÖKNING	2017
Nöjdindex brukarundersökning – verksamhet 431, Fornminnen1)	70
Nöjdindex brukarundersökning – verksamhet 433, Kyrkliga kulturminnen2)	73
Nöjdindex brukarundersökning – verksamhet 434, Byggnadsvård3)	79

Kommentar till tabellen volymer och kostnader

- 1) Nöjdindex för verksamhet 431 från länsstyrelsegemensam brukarundersökning 2017. Nöjdindex varierar mellan 0 och 100, där 0 är lägsta betyg och 100 är högsta betyg. Genomsnitt för 18 deltagande länsstyrelser är 66.
- 2) Nöjdindex för verksamhet 433 från länsstyrelsegemensam brukarundersökning 2017. Nöjdindex varierar mellan 0 och 100, där 0 är lägsta betyg och 100 är högsta betyg. Genomsnitt för 20 deltagande länsstyrelser är 67.
- 3) Nöjdindex för verksamhet 434 från länsstyrelsegemensam brukarundersökning 2017. Nöjdindex varierar mellan 0 och 100, där 0 är lägsta betyg och 100 är högsta betyg. Genomsnitt för 17 deltagande länsstyrelser är 69.

Kommentar till tabellen brukarundersökning

Kulturmiljöfunktionen får mycket bra resultat i brukarundersökningen. Förbättringsområden finns bl a vad gäller tillgänglighet per telefon och information på hemsidan. Den senare är under omarbetning.

Öppna kulturarv

Den samlade bedömningen är att verksamhetens uppdrag genomförts med gott resultat och god måluppfyllelse. Antalet ärenden inom sakområdet är dock fortsatt högt och resurserna är ansträngda.

Kulturmiljöarbetet medverkar till att en mångfald av kulturmiljöer i Halland bevaras, användas, utvecklas och tillgängliggörs. Tydliga effekter av kulturmiljöfunktionens arbete syns i vårdade och tillgängliggjorda kulturlandskap, fornvårdsområden, byggnadsminnen och kulturmiljöer. Andra effekter av kulturmiljöarbetet är tvärsektoriell samverkan kring Gröna jobb, vattenverksamhet och Tysta kulturarv. Kulturmiljöarbetet bidrar till en god livsmiljö och ett socialt hållbart och inkluderande samhälle.

Kulturmiljöfunktionens arbete med fysisk planering medverkar till att kulturmiljöer uppmärksammas i planeringssammanhang.

Skördetid i Äskhult. Foto: Jenny Nord

Tillämpning av lagstiftning

Ärendesituation

Antalet inkomna/upprättade ärenden har ökat sedan föregående år. Tydligast är ökningen inom ärendegrupp 431, arkeologi och fornlämningar. Antalet metallsökarärenden ligger på en fortsatt hög nivå. Under året gick ett arkeologiärende till upphandling. Jämfört över en tioårsperiod har antalet inkomna arkeologiärenden fördubblats (234 ärenden 2007, 498 ärenden 2017).

Kulturarvsbrott

Under 2017 upptäcktes flera fornminnesbrott i länet. På Pårpsgravfältet har ett större antal gropar olovligt grävts både i och mellan rösen. Även en gravhög i Kvibille har utsatts för olovlig grävning. En hålväg i Hasslöv, södra Halland, har förstörts vid schaktning

Vi hade en del fornlämningsbrott under året. Bland annat så vandaliserades Pårpsgravfältet med över 17 s.k. plundringsgropar. Dessa mättes in och återställdes med hjälp av Kulturmiljö Halland. Här är Patrik Hallberg. Foto: Jennty Nord

för tillfartsväg till hus. I närområdet har även en hållristning repats med ett metallföremål. Förutom polisanmälan har länsstyrelsen i förebyggande syfte satt upp nya skyltar vid Pårpsgravfältet som tydligt anger att området är skyddat enligt lag.

Tillsyn

Tillsyn har bedrivits i enlighet med den fastställda tillsynsplanen. Tillsynen har inte föranlett några ingripanden enligt kulturmiljölagen eller miljöbalken. Vid tillsynen uppmärksammades en del mindre vård- och underhållsbehov som fastighetsägarna i vissa fall kan söka kulturmiljöbidrag för att åtgärda.

Kulturmiljömålen

De nationella kulturmiljömålen är en utgångspunkt för Länsstyrelsen ärendehandläggning. Kulturmiljöarbetet har som målsättning att en mångfald av kulturmiljöer i Halland ska bevaras, användas och utvecklas. Genom bidragen till vård- och informationsinsatser, liksom genom samverkan med civilsamhällets många aktörer, ökar Länsstyrelsens arbete människors möjlighet att bli delaktiga i kulturmiljöarbetet och att förstå och ta ansvar för kulturmiljön. Ett antal av länets kulturhistoriskt mest betydelsefulla besöksmål får del av kulturmiljöbidraget för vård-, informations- och utvecklingsinsatser.

Besöksmålen kan med stöd av kulturmiljöbidraget utvecklas till gemensamma källor till kunskap, bildning och upplevelser.

Väl bevarade, utvecklade och använda kulturmiljöer är en förutsättning för god livsmiljö och ett socialt hållbart och inkluderande samhälle. I arbetet med länets kulturresevat medverkar Länsstyrelsen till att det halländska landskapet förvaltas, vårdas och utvecklas. Kulturmiljöfunktionens arbete med fysisk planering medverkar till att kulturmiljöer uppmärksammas i planeringssammanhang.

Miljömålen

I uppföljningen av miljömålet God Bebyggd miljö konstaterar Länsstyrelsen att kulturmiljöerna i

2017 genomförde vi en fornvårdsbränning med mycket bra resultat. Det var första gången vi brände gravhögar i skötselsammanhang. Foto: Jenny Nord

otillräcklig utsträckning tas till vara i samhällsutvecklingen. Kulturmiljöer som kunde vara tillgångar för en god livsmiljö väljs bort för andra perspektiv i samhällsutvecklingen.

Den länsövergripande bebyggelseinventering som länsstyrelsen låtit genomföra visade att ca 500 byggnader i länet bedöms ha ett så högt kulturhistoriskt värde att de är av nationellt intresse och därmed bör kunna komma ifråga för utredning om byggnadsminnesförklaring.

Det saknas etappmål för miljömålet God Bebyggd miljö. Det saknas även nationella uppdrag och mål för arbetet med att skydda och säkerställa särskilt värdefulla kulturmiljöer genom byggnadsminnesförklaring enligt 3 KAP KML och kulturreservatsbildningar enligt miljöbalken 7 kap.

Kunskapsuppbyggnad

Tysta Kulturarv

Inom ramen för projektet Tysta Kulturarv har länsstyrelsen i samverkan med den ideella organisationen The Unstraight Museum, Hallands Kulturhistoriska Museum, Länsarkivet och Region Halland samlat in

platsrelaterade berättelser med HBTQI-anknytning. Projektet avser att uppmärksamma kulturmiljöer och platser med HBTQI-historia.

Forum för klimat och kulturarv

Den 3-4 maj genomfördes Forum för klimat och kulturarv 2017. Temat för i år var vatten. Forumet vände sig till verksamma inom kulturmiljö, klimatanpassning, samhällsplanering och beredskap men också till förvaltare av kulturmiljöer. Riksantikvarieämbetet är huvudarrangör för konferensen men i år genomfördes den i samarbete med länsstyrelserna i Halland och Västra Götaland samt museiorganisationerna i de båda länen. Syftet med forumet är att fortsätta nätverka för frågor som länkar samman arbete med klimat och kulturarv.

Under september presenterades rapporten Kulturarv för framtida generationer – med klimatperspektiv på Västsveriges kulturarv för planhandläggare på länets kommuner.

Kommunernas kulturmiljöarbete

Nya kommunala kulturmiljöprogram har arbetats fram i fem av de sex kommunerna. Arbetet i den sjätte

kommunen har avslutats under hösten. Programmen lyfter bl a fram kulturlandskapets betydelse i planeringssammanhang. Kulturmiljöprogrammen har stor strategisk betydelse för kommunernas planeringsarbete och har utformats på uppdrag av kommunerna med bidrag från Länsstyrelsen.

Endast en av länets sex kommuner har tillgång till egen kulturmiljökompetens. Övriga kommuner kan få visst stöd i sin ärendehandläggning genom läns museets uppdragsverksamhet eller genom privata konsulter. Detta stöd kan inte uppväga de fördelar för det strategiska samarbetet som egen kompetens medför. Länsstyrelsen kan se tydliga positiva effekter på samverkan och på det långsiktiga kulturmiljöarbetet i den kommun i länet som har egen kulturmiljökompetens. Kommunernas kulturmiljöarbete har avgörande strategisk betydelse för möjligheten att uppnå kulturmiljömålen och miljömålen.

Runstenen på Vapnö omtolkades och konserverades.
Foto: Hans Bergfast

Kvinnohistoriska perspektiv

I kulturresevatet Äskhult genomför länsstyrelsen en särskild satsning på gårdsmiljön för att bl a uppmärksamma de kvinnohistoriska perspektiven. Genom samfinansiering via landsbygdsprogrammet restaureras gårdsmiljön och byns kålgårdar och trädgårdar.

Dendrokronologiska analyser i Äskhult

Under året har även dendrokronologiska analyser av byggnader på gårdarna Derras, Göttas och Bengts i kulturresevatet Äskhult genomförts med intressanta resultat. Ytterligare analyser planeras för att fördjupa resultaten ytterligare.

Länets första skeppsristning

I Skrea, Eftra, Rävinge och Fjärås socknar har länsstyrelsen anlitat Sven-Gunnar Broström och Kenneth Ihrestam (Botark) för att inventera och dokumentera hållristningar. Ett stort antal nyfynd har påträffats inklusive länets första skeppsristning. Inventeringarna har publicerats i Länsstyrelsens meddelandeserie.

Skeppsvrak från tidig medeltid

Det skeppsvrak som under 2016 påträffades i Korshamn vid Morups tånge har daterats till tidig medeltid. Fyndet ger nya möjligheter att tolka och knyta ihop tidigmedeltida etableringar av hamnlågen och handelsplatser utmed hallandskusten.

Omtolkad runsten

Hallands enda riktiga runsten, som står på Vapnö gård strax utanför Halmstad, blev under året konserverad. Runorna blev samtidigt omtolkade och imålade av Magnus Kållström på RAÄ, som kunde omdatera den till vikingatid.

Hallands Historiska kartor

Länsstyrelsen har lämnat bidrag till Hallands Kulturhistoriska museum för en bok om Hallands Historiska kartor. Boken bidrar till kunskapen om det halländska kulturlandskapets historia och de

synliga spår som ännu finns i landskapet av äldre odlingsformer.

Samverkan och samarbete

Länsstyrelsen har utvecklat samverkan kring vattenfrågorna genom att inrätta en tvärsektoriell vattenverksamhetsgrupp. Under året har gruppen arbetat med aktuella ärenden och frågeställningar. Uppdraget till gruppen har utvärderats under året. Sammantaget har den interna samverkan kring vattenfrågorna förbättrats sedan gruppen inrättades. Den av länsstyrelserna gemensamt framtagna checklistan för inkluderande ärendehandläggning i kulturmiljöarbetet används som stöd i ärendehandläggningen.

Inom det gemensamma samverkansarbetet mellan länsstyrelsernas kulturmiljöverksamheter och Riksantikvarieämbetet har särskilt fokus under året ägnats åt de handläggarsstödsprojekt som bl a syftar till

att förenkla arbetet med de arkeologiska processerna och handläggningen av bidrag till kulturmiljövård. Inom Länsgrupp Väst har länsstyrelserna i Halland och Västra Götaland samverkat kring gemensamma satsningar på kompetensutveckling och erfarenhetsutbyte. De gemensamma handläggarnätverken kring byggnadsvård och arkeologi har aktualiserats.

Samverkan mellan länsstyrelserna sker även inom det av länsråden auktoriserade nätverket Kulturmiljöforum. Nätverket fungerar som plattform för sakområdesdiskussioner och som stöd till länsrådsgruppen i frågor som rör kulturmiljö.

Länsstyrelsens insatser i kulturreseervaten utförs i god samverkan med fastighetsägarna (Västkoststiftelsen för Äskhults by, Knäreds Forskarring och

hembygdsförening för Bollaltebygget och Knut och Tora Larssons stiftelse Märtagården). Kungsbacka kommun med kulturförvaltningen och turistbyrån är en aktiv samarbetspart i Äskhults by och Märtagården. Ett flertal privata entreprenörer är verksamma kring byggnads- och landskapsvården. Därtill kommer ett väl fungerande tvärsektoriellt samarbete med länsstyrelsens landsbygds- och naturvårdsenheter.

I samarbete med Trafikverket restaureras årligen ett antal milstenar i länet. Samarbetet med aktörerna inom upp-

I Skrea påträffades denna långa s.k. hållkana med en längd av 8 meter, en av landets längsta. På bilden: Sven-Gunnar Broström och Kenneth Ihrestam. från hållristningsinventering 2017. Foto: Jenny Nord

dragsarkeologin är gott.

Länsstyrelsen medverkar i den regionala samverkansgruppen för de kyrkliga kulturminnena i Göteborgs och Växjö stift. Medverkan har stor betydelse för att skapa samsyn kring hur detta viktiga kulturarv ska kunna bevaras, utvecklas och förnyas.

På Bollaltebygget restaurerades stenmurarna kring trädgården som samtidigt är en lagaskiftes mur. Här ska trädgården återställas så som den såg ut 1935 då Bollaltebygget blev hembygdsgård. Foto: Jenny Nord

Arbete för ökad tillgänglighet

Ärenden om byggnadsminnen

Vid handläggning av ärenden som rör ändringar av byggnadsminnen arbetar länsstyrelsen aktivt med frågor som rör tillgänglighet, användbarhet och utveckling.

Tillgänglighetsfrågorna är viktiga för de byggnadsminnen som är publika besöksmål. Tillgänglighetsarbetet har strategisk betydelse för utvecklingen av kulturmiljöer inom besöksnäringen.

Under året fattade länsstyrelsen beslut om byggnadsminnesförklaring av skvaltkvarnarna i Kvarnadalen, Sällstorps socken, Varbergs kommun. Området förvaltas av hembygdsföreningen och är ett kulturhistoriskt viktigt besöksmål. Tillgänglighetsåtgärder kommer att genomföras under kommande år för att göra området mer besöksvänligt.

Foto: Jenny Nord

Ärenden om kyrkliga kulturminnen

Inom ramen för tillståndsprövningen av förändringar av de kyrkliga kulturminnena och begravningsplatserna är tillgänglighetsfrågor vanligt förekommande. Länsstyrelsen ser det som en angelägen uppgift att bistå församlingarna med kulturhistoriskt väl anpassade lösningar för att förbättra tillgängligheten.

Ärenden om kulturresevat och fornvård

På kulturresevatet Äskhult bedrivs en omfattande publik verksamhet genom Kungsbacka kommun. I den publika verksamheten tillgodoses bl a barn och ungas rätt till kultur.

Kulturresevatet Mårtagården används flitigt för närboendes rekreation och för skolverksamhet. Föreningen Mårtagårdens Vänner bedriver sommartid en

omfattande publik program- och visningsverksamhet.

Fornvården i Hallands län utförs med utgångspunkt i ett fornvårdsprogram där ett antal fornlämningar är utvalda som speglar länets forntida historia, medeltid och nyare tid. Samtliga objekt är försedda med informationsskyltar, vilka successivt förnyas och förbättras.

Under 2017 har länsstyrelsen varit

delaktig i ca 50 vårdade objekt. Det praktiska arbetet har utförts av entreprenörer, ideella föreningar, enskilda markägare, hembygdsföreningar och andra organisationer. Utöver den fornvård som bedrivs inom ramen för länsstyrelsens fornvårdsprogram vårdas även fornlämningar på kommunala eller privata initiativ.

Vårdinsatserna på fornlämningar består oftast av slätter och röjning av vegetation, men kan även gälla skyltning, arbeten för bättre fysisk tillgänglighet och restaureringar.

En ny layout och logotyp har tagits fram för fornvårdsprogrammets räkning. I samband med detta

håller samtidigt två skyltar på att tas fram med denna nya layout och logotyp. En av dessa utgörs av en s.k. centralt placerad nodskylt enligt det nya strategiska fornvårdsprogrammet Vid Hagbards galge har en större parkeringsyta grusats upp som gör det enklare att besöka platsen. Här ska också de nya skyltarna framtagna enligt det nya strategiska fornvårdsprogrammet placeras.

Strategisk plan för tillgänglighet

Under årets har tillgänglighetsplaner upprättats för länets tre kulturresevat. Ett urval av åtgärdsförslag inom dessa kommer att genomföras under de nästkommande åren.

Gröna jobb

Länsstyrelsen har slutit avtal med Skogsstyrelsen om Gröna jobb i naturresevat och kulturmiljöer (kulturresevat och fornvårdsområden). Under december månad genomförde arbetslaget en större röjning inom Påarpsgravfältet i Halmstads kommun. Röjningen hade inte kunnat utföras inom ramen för det ordinarie fornvårdsprogrammet.

Arkeologidagen

Arkeologidagen genomfördes i samverkan med Region Halland och naturvårdsenheten på Länsstyrelsen i naturresevatet Rönnö, Knäred socken, Laholms kommun. Under arkeologidagens arrangemang, som hade ett 50-tal besökande från både när och fjärran, förevisades ett arkeologiskt schakt genom en åkerterrass, och dessutom genomfördes tre guidade vandringar med natur- och kulturfokus samt en tipspromenad som man kunde göra på egen hand med hjälp av en kartapp eller papperskarta som tillhandahölls på plats.

Bidragsgivning

Byggnadsvård

Världsarvet Grimetons radiostation har erhållit bidrag för vård- och underhåll av antenntornen, byggnader och annan teknisk utrustning. Länsstyrelsen och Varbergs kommun har samfinansierat ett nytt helhetskoncept för utvecklingen av Destination Världsarvet Grimeton. Konceptet "Kommunikation

Drumlinen, Äskhults by. Foto: Pär Connelid

på gott och ont” syftar till att utveckla Världsarvet Grimeton till ett besöksmål med en långsiktig och hållbar ekonomi.

Stiftelsen Tjolöholm har tillsammans med länsstyrelsen tagit fram en ny flerårsplan för vård- och underhållsarbetena på godsets byggnadsminneskyddade byggnader. Byggnadsvård har bedrivits enligt plan.

Byggnadsvården i Äskhults by har under året bland annat handlat om ett nytt tak på det s.k. Hoggehuset. Underhållet på byggnaderna i byn kommer att fortgå under lång tid framåt.

Tre av hembygdsrörelsens byggnader har erhållit bidrag med samfinansiering från landsbygdsprogrammet. Bland annat har stråtakets på ladugården till Brystens hembygdsgård i Eftra lagts om.

På byggnadsminnet Hågareds gård, Tvååker, har bl a stenflyglarnas tak lagts om och saftkällare, utedass och hönsbush restaurerats.

Takomläggningar har skett på bl a ekonomibyggnaderna på riksdagsmannagården i Axtorp, Förlanda, Vallda Metodistkapell, Vallda, Karlstorpsstugan, Halmstad, Doktorn 5, Laholm och stugan Brettalenas, Veddige.

Kulturresevat och kulturlandskap

Kulturmiljövårdens insatser för kulturlandskapet är koncentrerade till fyra områden i Hallands län, dels till de tre kulturresevat: Äskhult, Märtagården och Bollaltebygget och dels till naturresevatet Gårdshult där ett s.k. museijordbruk med odling av gamla arter bedrivs.

Äskhults by

I kulturresevatet Äskhults by innebär det sedan lång tid tillbaka pågående samarbetsprojektet med naturvården att ett äldre kulturlandskap restaureras. Arbetet med att återskapa kultur- och odlingslandskapet har stor kulturhistorisk, vetenskaplig och pedagogisk betydelse. Den oskiftade byn, med fyra gårdar samlade på bytomten och de 135 hektar stora markerna blir för varje år en alltmer unik helhetsmiljö

Hågareds gård. Foto: Britt-Marie Lennartsson, Kulturmiljö Halland

som visar hur det var att leva i dessa trakter för ungefär 200 år sedan.

Under 2017 har arbetet huvudsakligen koncentrerats till den löpande vården. Vissa ångar med svårartad björnbärsväxt har genomgått intensiva röjningar vilka börjar ge resultat. På åkrarna i Äskhult odlades 2017 gamla lant sorter av midsommarråg samt moderna sorter av vårsådd havre och korn. Två ytor på utmarkens ljunghed har bränts och större röjningar av björksly har gjorts. Utmarken betas av kor och får. I ången söder om bytomten har det hotade nypon-sandbiet hittats, som en bekräftelse på att det finns ett rikt biologiskt kulturarv i markerna.

I juni genomfördes en mycket uppskattad s.k. expertvandring genom Äskhults alla markslag för alla som på något sätt är delaktig i Äskhults arbetet. Den leddes av de till Äskhult kopplade experterna Krister Larsson, botaniker, Pär Connelid, kulturgeograf och Boel Nordgren, trädgårdshistoriker.

Bollaltebygget

På Bollaltebygget har ljungheden och lövhagmarkerna betats med nötkreatur medan ångmarkerna närmast gården har slagits på traditionellt sätt. Stängslet runt betesmarkerna sattes upp för nästan tio år sedan och har delvis blivit så dåligt att det behöver bytas.

På våren genomfördes ljunghesbränning på heden. Det var första området som brändes för andra gången sedan bränningarna inleddes i samband med resevatbildningen. Under hösten har röjningar av

lövuppslag genomförts. Ljungheden på Bollaltebygget har genom hävden blivit en viktig hotspot för bland annat rödlistade arter, under året har två nya rödlistade arter påträffats: huvudbägarlav och ginstfjärilen gråstreckad backmätare. I kärret i den betade lövhagmarken öster om gården har ytterligare ett område röjts för att återuppta slätter. I samband med röjningen togs på dessa sträckor trådar och isolatorer bort för att ersättas av nytt material inför nästa betessäsong.

Under året har stenmurarna restaurerats kring gårdsmiljön och vid Elnas lycka. Även igenvuxna delar av trädgården har röjts i samband med stenmursrestaureringen.

Bollaltebygget är öppet och tillgängligt sommartid genom att Knäreds Forskarring och Hembygdsförening bedriver en bred publik verksamhet i kulturresevatet.

Mårtagården

På kulturresevatet Mårtagården på Onsalahalvön årets arbete präglats av löpande markvård. De nyrestaurerade ängsmarkerna ger fortsatt ett gott resultat för helhetsbilden. Övriga gräsmarker betas av nötkreatur och i anslutning till husen klipps gräset. Stenmuren runt trädgården är åtgärdad efter att den skadats av almarna som togs ner 2016. Åkerbruket fortgår, men på Torvaåkrarna blir det vall framöver då det är svårt att komma till med stora maskiner. Utsiktsröjning genomförs årligen vid utsiktsplatsen i skogen.

Övriga kulturlandskap

Museijordbruket i Gårdshult är liksom Äskhult ett samarbetsprojekt mellan naturvård och kulturmiljövård med Väst kuststiftelsen som huvudman. Under året har fyra mindre åkrar odlats med äldre lant sorter av säd och spånadslin och åkrarna har blommat vackert med klätt, åkerskallra, kalvnos, lindådra, åkersyska och andra hotade åkerogräs. Även slätter och bränning av de fem hektar stora ängarna har skett på sedvanligt sätt. Slätterängarna i Gårdshult

tillhör de mest värdefulla i länet sett till förekomsten av rödlistade arter och nya intressanta arter hittas i stort sett årligen. Årets mest anmärkningsvärda fynd är den rödlistade violetta fingersvampen i en av slätterängarna.

Fornvård

På de gravhögar som vårdas på Eldsbergaåsen, i Halmstad kommun, har gräsbränning genomförts som ett pilotprojekt under våren. Bränningarna har dokumenterats och kommer att fortgå under nästkommande år inom det ordinarie fornvårdsprogrammet.

De båda gravfälten Älvaberg i Laholms kommun och Särestadsgravfältet i Falkenbergs kommun har getts bidrag till nya stängselstolpar. Gravfälten ingår i fornvårdsprogrammet och betas sedan många år.

Under året har en extrasatsning gjorts på det omfattande Li-gravfältet i Kungsbacka kommun. Under hösten har brandgator röjts runt känsliga områden och resta stenar inför att ljungen på gravfältet ska brännas under våren 2018. Detta görs i samverkan med naturresevatet Fjärås Bräcka.

I samverkan med naturvården har ett skyltningsprojekt med kulturmiljöfokus genomförts i Rönnö naturresevat i Laholms kommun. Skyltarna uppmärksammar bland annat torp, gårdar, dess invånare och fossila åkerlämningar samt biologiska kulturarv såsom hamlade träd m m.

Regleringsbrevsuppdrag 1:17

Arbetet i länsstyrelsens tvärssektoriella arbetsgrupp för vattenfrågor, Vattenverksamhetsgruppen (VVG) har utvärderats under året. I utvärderingen konstaterade miljövården, naturvården, kulturmiljövården, fiske och vattenverksamheten att arbetet varit positivt och att det ökat samverkan och kännedomen om de olika sakområdena som berörs i vattenverksamheten. Formerna för gruppens arbete ses över och ges en tydligare struktur under 2018.

Arbetslaget i Påarp: Abrahaley Adeberhan Ghebrionas, Nabil Mousa, Lena Berglund (Länsstyrelsen), Feras Alkharboutli, Ahmed Hassan, Khaled Osman. Personen som inte syns i bild är Mouaaid Alhelal.

Det tvärssektoriella arbetet i Plangruppen fortsätter. Det är en samverkansgrupp mellan Länsstyrelsen och kommunerna för tidigt samråd kring aktuella översikts- och detaljplaner. I gruppen ingår representanter för berörda sakområden inom Länsstyrelsen.

Kulturmiljö samverkar med naturvården, Skogsstyrelsen och Arbetsförmedlingen kring satsningen på Gröna jobb. Avtal har tecknats under 2017 och första insatsen för kulturmiljö var en röjning av skog på Påarpsgravfältet, Halmstad.

Naturvården har i samverkan med kulturmiljö genomfört ett skyltningsprojekt med kulturmiljöfokus i Rönnö naturreservat, Laholms kommun. Skyltarna uppmärksammar bland annat torp, gårdar, dess invånare och fossila åkerlämningar samt biologiska kulturarv såsom hamlade träd mm.

Kulturresevatet Äskhult är ett bra exempel på samverkan mellan natur- och kulturmiljövärd. I Äskhult berikar de olika sakområdenas kompetenser

Regleringsbrevsuppdrag 1:17

Länsstyrelserna ska redovisa hur myndigheten, inom de olika delarna av verksamheten, verkar för att uppnå de nationella kulturmiljömålen. Länsstyrelserna ska analysera och redovisa utvecklingsmöjligheter för det tvärssektoriella samarbetet vad gäller bl.a. värdering av kulturmiljö i olika processer och hur kulturmiljöperspektivet i miljö kvalitetsmålen omhändertas. Länsstyrelserna ska särskilt redogöra för arbetet med att överbrygga eventuella konflikter mellan naturvårdsintressen och kulturmiljöintressen vid hantering av småskalig vattenverksamhet.

Regleringsbrevsuppdrag 1:18

Länsstyrelserna ska redovisa hur myndigheten strategiskt verkar för att uppnå de nationella kulturmiljömålen i samverkan med lokala och regionala aktörer samt nationella myndigheter. Samspillet och dialogen avseende kommunala och regionala kulturmiljöunderlag, handlingsplaner och strategier, inklusive de regionala kulturplanerna och de regionala utvecklingsstrategierna, ska särskilt belysas.

varandra vilket leder till helhetssyn i de åtgärder som genomförs i kulturresevatet.

En arbetsgrupp med representanter för kulturmiljö och naturvården har tagit fram förslag på aktiviteter som ytterligare kan förbättra samverkan.

Naturvårdens arbete med naturguidningar tar fram lokal kunskap om kultur.

Regleringsbrevsuppdrag 1:18

Länsstyrelsen har initierat arbetet med en ny långsiktig och strategisk plattform för utvecklingen av Världsarvet Grimeton. "Kommunikation på gott och ont" tar ett samlat grepp om utvecklingen av världsarvet som destination och lägger grunden för det kommande arbetet kring Världsarvet Grimeton.

Länsstyrelsen har under en följd av år tagit fram en mängd olika kunskaps- och planeringsunderlag av strategisk betydelse för kulturmiljövärden. Nya kommunala kulturmiljöprogram har arbetats fram i fem av de sex kommunerna. Arbetet i den sjätte kommunen har avslutats under hösten. Programmen lyfter bl a fram kulturlandskapets betydelse i planeringssammanhang. Kulturmiljöprogrammen har stor strategisk betydelse för kommunernas planeringsarbete och har utformats på uppdrag av kommunerna med bidrag från Länsstyrelsen. Resurser saknas för att utvärdera och utveckla arbetet med kunskapsunderlag.

Länsstyrelsen genomför åtgärder enligt det nya långsiktiga och strategiska fornvårdsprogrammet. Ny skyltning och etablering av fornvårdsnöd Hagbards galge har genomförts under året. Programmet utgör en god grund för fortsatt samverkan kring fornvården med kommunerna, hembygdsrörelsen, andra representanter för civilsamhället.

Det strategiskt viktiga arbetet i de nationella och regionala nätverken fortgår. Genom Kulturmiljöforum sker samverkan med riksantikvarieämbetet och andra centrala myndigheter och intresseorganisationer. Länsstyrelsen deltar i ett regionalt kulturarvsnätverk. Nätverket hålls samman av Region Halland. I nätverket ingår beslutsfattare och ansvariga för kulturarvsarbetet inom myndigheter och organisationer. Projekten VAKUL (Vattenanknutna kulturarv) och VVK (Vårda vattendragens kulturarv) har tagit fram angelägna kunskapsunderlag kring vattenmiljöernas kulturarv, som har strategisk betydelse för myndighetens arbete med dessa miljöer. Projekten har bedrivits i samverkan mellan flera länsstyrelser och nationella myndigheter.

Länsstyrelsen sammankallar kommunernas bygghandläggare och planhandläggare till regelbundna träffar. Kulturmiljöfunktionen kan då ges möjlighet till information och dialog med kommunerna kring aktuella kulturmiljöfrågor.

Länsstyrelsen bedömer att kommunerna på ett adekvat sätt lyfter in och belyser kulturmiljöaspekterna i sin översiktsplanering.

Fem av länets sex kommuner har inte tillgång till egen kulturmiljökompetens. Kommunerna kan få visst stöd i sin ärendehandläggning genom läns-museets uppdragsverksamhet eller genom privata konsulter. Detta stöd kan inte uppväga de fördelar för det strategiska samarbetet som egen kompetens medför. Länsstyrelsen kan se tydliga positiva effekter på samverkan och på det långsiktiga kulturmiljöarbetet om kommunen har egen kulturmiljökompetens. Kommunernas kulturmiljöarbete har avgörande strategisk betydelse för möjligheten att uppnå kulturmiljömålen och miljömålen.

Utbetalda bidrag till kulturmiljövård 2017

Huvudram, ram för särskilda satsningar och bemyndiganderam (B)

	Bidrag	Kategori
Kungsbacka kommun		
Äskhults by		KR, BM, Ri
Byggnadsvård	400 000	
Markvård (B)	540 000	
Markvårdsplanering	48 982	
Trädgårdar och kålgårdar	50 000	
Expertrådet	29 500	
Dendrokronologisk undersökning	25 000	
<i>Mårtagården</i>		KR, BM, Ri
Byggnadsvård	360 000	
Markvård (B)	135 000	
Markvård	4 500	
Tjolöholms slott (B)	1 200 000	BM, Ri
Vallda kapell	453 000	BM
Knappegården	30 000	BM
Riksdagsmannagården i Axtorp	222 000	BM
Varbergs kommun		
Världsarvet Grimeton	3 332 040	VA, BM, Ri
Världsarvet Grimeton (B)	1 400 000	VA, BM, Ri
Hägareds Gård	341 000	BM
Åkrabergs ladugård	3 915	BM
Varbergs stadshus, byggnad A	74 508	Ri
Floa backe, Kungsäters hembygdsförening	71 975	
Lindhovs stenvalvsbro, rensning av ån (B)	39 882	BM

Stenmursrestaurering, Lennart Skärbäck	30 000	
Lille-Bengts, Tvååkers hembygdsförening	13 444	
Bretta-Lenas stuga	40 000	
Falkenbergs kommun		
Brystens hembygdsgård	37 500	Ri
Hagbards galge, parkering	65 000	Ri
Provundersökning vraket i Korshamn	82 774	
Hylte kommun		
Rydöbruks missionshus vård- och underhållsplan (B)	38 500	BM, Ri
Rydö missionshus, antikvarisk medverkan vid restaurering av bostad (B)	15 750	BM, Ri
Ställverket, Rydöbruk	87 000	Ri
Kambostugan Jansberg	56 149	
Halmstad kommun		
Hästilt	41 500	
Karlstorpsstugan	38 200	
Påarpsgravfältet	2 340	
Gårdshult, museijordbruk	6 400	
Dammen hembygdsgård, Eldsberga	173 650	
Laholms kommun		
<i>Bollaltebygget</i>		
Byggnadsvård	52 000	BM, KR
Markvård (B)	116 230	
Stenmursrestaurering	31 656	
Wallens Slott	330 000	BM

Kulturskyltar, Naturreservatet Rönnö	40 000	
Doktorn 5, Bögh-Andersens villa	120 000	BM
Länsövergripande		
Fornvård		
Fornvårdsprogrammet (B)	300 000	
Fornvårdstekniker (B)	200 000	
Fornvårdsbränning, pilotprojekt	9 433	
Runstensprojektet	45 904	
Hällristningsinventeringen	115 000	
Stängslingsprojekt inom fornvården	29 304	
Skyltlayout fornvård	69 956	
Tillgängliggörande		
Tillgänglighetsplan kulturresevat	58 500	
Konferens God bebyggd miljö	30 000	
Hembygdsrörelsens byggnadsvårdskurser	63 600	
Informationsskyltar	8 200	
Årsredogörelse 2016	50 766	
Ätrans dalgång, Berättelsen om ett gränsland, tryckbidrag	25 000	Ri
Industrihistorisk fotobok, tryckbidrag (B)	20 000	
Historiska kartor över Halland 1700- och 1800-talet, tryckbidrag	40 000	
Kunskapsunderlag		
Unstraight Halland	80 000	
Byggnadsminnesstrategi	178 200	
Byggnadsminnesstrategi (B)	83 000	
Riksintresseöversyn (B)	662 750	
Kulturmiljöprogram Hylte (B)	240 000	
VaKul	130 992	
Summa	7 628 888	
Summa (B)	4 991 112	
Total summa	12 620 000	

Öppna kulturarv

Kulturmiljöfunktionens årsredogörelse 2017

ISSN 1101-1084

ISRN LSTY-N-M--2018/13--SE

Länsstyrelsens meddelandeserie: 2018:13

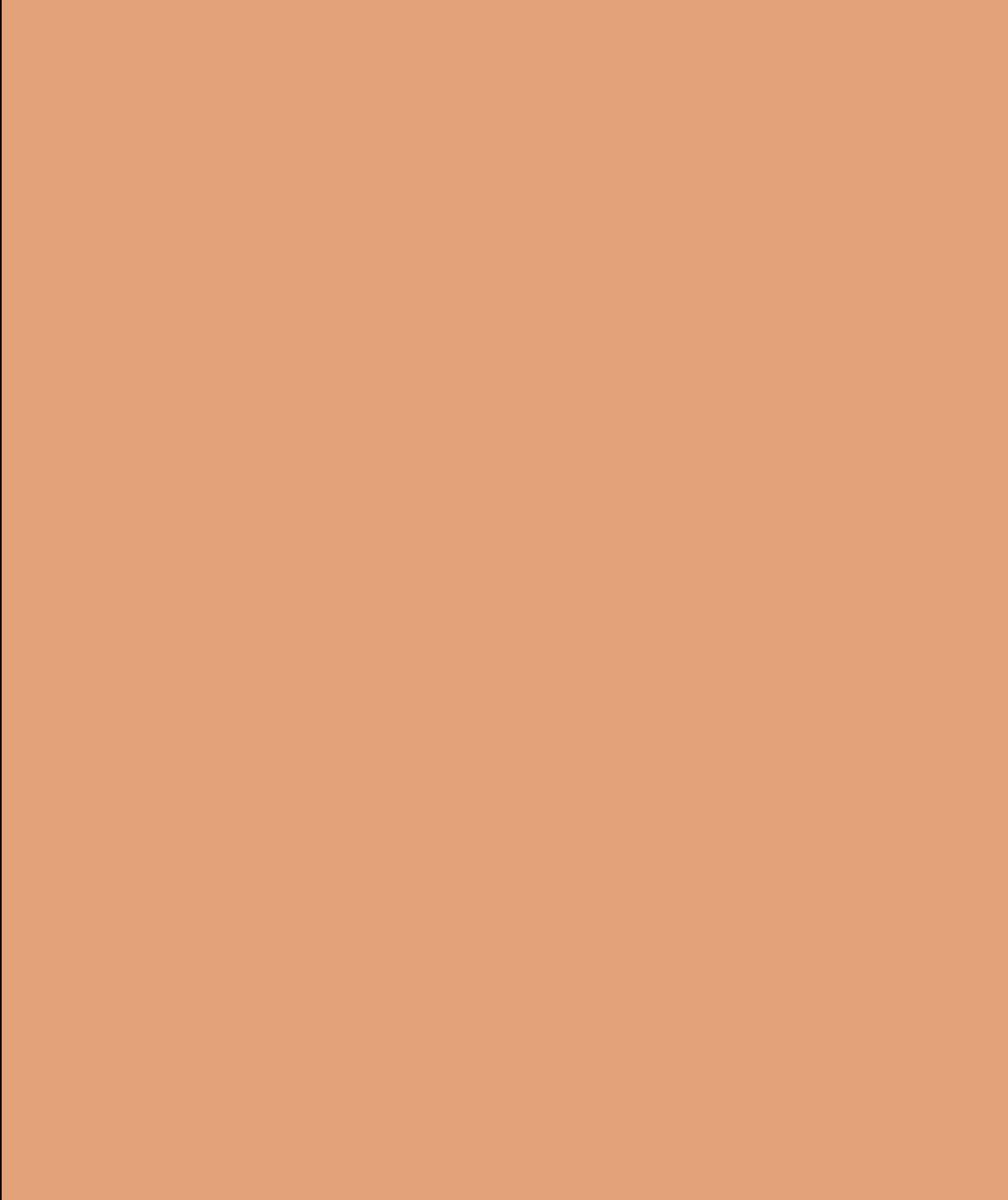
Copyright 2018 Länsstyrelsen Halland och respektive författare/fotograf

Redaktion Hans Bergfast

Grafisk form Tecknargården/Willy Lindström

Tryck Lenanders Grafiska, Juni 2018

Omslagsfoto Kulturlandskap i Asige, foto: Pär Connelid

De nationella kulturmiljömålen

Ett hållbart samhälle med en mångfald av kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas.

Människors delaktighet i kulturmiljöarbetet och möjlighet att förstå och ta ansvar för kulturmiljön.

Ett inkluderande samhälle med kulturmiljön som gemensam källa till kunskap, bildning och upplevelser.

En helhetssyn på förvaltningen av landskapet som innebär att kulturmiljön tas till vara i samhällsutvecklingen.

TELEFON: 010-2243000 E-POST: halland@lansstyrelsen.se
HEMSIDA: www.lansstyrelsen.se/halland
BESÖKSADRESS: SLOTTSGATAN 2, HALMSTAD
POSTADRESS: LÄNSTYRELSEN HALLANDS LÄN, 301 86 HALMSTAD

